

СУРМАЧ

журнал
Об'єднання Бувших
Воєнів Українців
у Великій Британії

ЛОНДОН

Обкладинка: проф. Р. Лісовський.

З М І С Т

СУРМАЧ	Стор.
1. В 20-ТІ РОКОВИНИ І УД УНА	1
2. Пор. Ф. Кордуба: У ДВАДЦЯТУ РІЧНИЦЮ ПОСТАННЯ І УД УНА	2
3. Ю. Форисъ: ОТЧЕ НАШ	9
4. ПРИСЯГА І УД УНА	9
5. К-ий: ДО ПЕРЕДІСТОРІЇ ПОСТАННЯ І УД УНА	10
6. Богдан Бора: МРІЯ	16
7. Сотн. М. Длябога: В БОРОТЬБІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ	16
8. Богдан Бора: ЖМЕНЯ ЗЕМЛІ	20
9. Пор. М. Якуб'як: ДОБРОВОЛЬЦІ	20
10. А. Легіт: ПІСНЯ	22
11. В. Гоцький: В ЗАПАСНОМУ ПОЛКУ ДИВІЗІЇ	22
12. А. Легіт: У РІДНОМУ СЕЛІ	29
13. Prof. Willam Bittner, Ph.D. INTRODUCTION TO UKRAINE	30
14. В. Т-ів: ПЕРШІ ТРИ ДНІ НА ФРОНТІ ПІД ФЕЛЬДБАХОМ	32
15. Пор. В. Вашкович: ТРИ СВІЧКИ	39
16. МЕМОРАНДУМ-ПРОТОКОЛ	42

» О С А «

17. ГУМОРЕСКИ, КАРИКАТУРИ, ЖАРТИ, РЕД. ЗАМІТКА 43-48
18. ОГОЛОШЕННЯ »НОВОЇ ФОРТУНИ« (на обгортці).

СУРМАЧ

ОБ'ЄДНАННЯ БУВШИХ ВОЯКІВ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

РІК 9.

СІЧЕНЬ-ТРАВЕНЬ

1963. Ч. 7-8 (21-22)

20-ті РОКОВИНИ 1-ї ДИВІЗІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ

В 20-ті роковини постанови І Української Дивізії Української Національної Армії, Головна Управа Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії, видаючи це спеціальне число журналу «Сурмач», присвячує його всім кол. воякам І УД, які 20 років тому, в глибокій вірі, та з твердим переконанням, що треба творити українську збройну силу, щоб боронити рідної землі, станули в рядах здисциплінованих полків, і зі зброєю в руках боролися за здійснення великої ідеї — визволення нашої Батьківщини.

Нехай безсмертною залишиться про наших побратимів пам'ять, які полягли в завзятих боях на підбрідських ланах, над Дравою і Муром, в югославських горах, під Штраденом-Когель, під Фельдбахом, Інасом, Гляйхенбергом, поклали свої буйні голови в затишних боях із ворогом на рідній землі як вояки Української Цювстанської Армії поповнивши її частини після брідських боїв. Хай пам'ять про цих українських героїчних воїнів І УД живе вічно в українському народі, бо вони віддали своє життя за найвище добро — Україну.

Хай славна пам'ять буде теж усім тим нашим побратимам, які вмерли в таборах воєннопонених, за високими колючими дротами концтаборів, у понурих в'язницях, на засланні, та відійшли у вічність вистоявши гідно на своїй вояцькій стійці, на службі рідного народу й Батьківщини.

В 20-ліття постанови І УД УНА вітаємо з глибокою синівською любов'ю і найвищою пошаною Їх Екссцеленцію Архиепископа Кир Івана Бучка, за Його благородну поміч і моральну опіку Дивізії, в часі її перебування в полоні, а також за Його щире зацікавлення життям і діяльністю кол. вояків І. УД УНА у вільному світі.

Засилаємо щиродружній вояцький привіт Головнокомандуючому Української Національної Армії п. ген. пор. Павлові Шандрукові, й бажаємо йому кріпкого здоров'я, багато сил і успіху в праці для добра українського народу.

Щиросердечно вітаємо всіх старшин, підстаршин і вояків І Української Дивізії УНА, розкинених тепер по всьому світі — в Британії, в далекій Австралії, в безмежній своїм простором Канаді, в життям кипучій Америці, в Європі, в Україні та в різних країнах і республіках поза залізною заслоною, і бажаємо Вам друзі по зброї багато щастя, здоров'я, сили й витривалости у Вашому житті й служінні Україні. Нас усіх кол. вояків І УД роз'єднують далекі простори, але зате єднає нас міцно одна велика, свята ідея — боротьба за визволення й усамоствінення України.

Несім гордо й непохитно прапор визвольної боротьби, що його ми підняли 20 років тому, й вірмо, що прийде час, коли одного дня на Софійській площі в Києві залунає об камінь твердо скандований крок українського вояка й замають рідні прапори, — прийдемо на цю площу й ми — кол. вояки І УД УНА, й разом із іншими воїнами української національної революції святкуватимемо велике свято Воскресіння України.

У ДВАДЦЯТУ РІЧНИЦЮ ПОСТАННЯ

1. У. Д. УНА

*»Усе знесла й перемогла
Їх любові сила.
Того ж великого вогню
І смерть не погасила».
Л. Українка*

Минає двадцять років від пропам'ятної дати 28 квітня 1943 р., коли врочисто проголошеним актом була створена 14 СС Стрілецька Дивізія Галичина, опісля на початку 1945 р., перезвана на 1 Українську Дивізію Української Національної Армії (1 УД УНА). Двадцять років — це вже пройдений етап безперервної боротьби багатьох націй за зміст і форму повоєнного світу. Не зважаючи на ці два десятки минулих років, світ даліше находитися під загрозою чергової, ще більш грізної своїми наслідками для людства війни. Минулі роки не дозволяють нам на те, щоб правильно розгадати майбутність, але все ж таки аналіз багатьох міжнародних подій мозаїки минулого, яке вже відійшло до сторінок історії дозволяє нам устійнити цілеспрямованість, провідну думку і їх дієвий зміст. Ту багрянчу нитку, яка продирається крізь заплутану поверхню подій може спостерігати кожний, що не обмежується тільки до реєстрації щоденних фактів, але потрапить їх уміло поряdkувати й пов'язувати. Перед його очима стануть два основні, обіймаючі нашу земську кулю, в собі окремо спаяні фактори: перший — це глобальна політика ССРСР, а другий — політика першої в світі суперпотуги ЗДА. Всі інші факти можна вважати за рефлексії, впливаючі з згаданих двох основних сучасного світу, тому їх характер другопланувальний, акцесорійний і похідний. Проблема світової політики ССРСР і ЗДА в сучасному глобальному укладі сил має центральне значення, бо від неї узалежнена політика багатьох інших країн світу. Тому від цілеспрямованості й динаміки політики цих двох, супроти себе діаметрально поставлених великопотуг узалежнюється дальшу долю цілого світу.

На вище витканій канві сучасності ми відзначаємо 20-ліття створення української військової формації при Збройних Силах III-го Райху, яка в інтересах державності й соборності України боролася проти теперішнього окупанта наших земель — Москви. З перспективи 20-ти вже пройдених на еміграції років, ми, колишні дивізійники, як частина українського героїчного народу присвячуємо цій формации наші рядки.

В історії українського народу записана героїчна боротьба наших предків, які змагалися з переважаючими силами різних наїздників, записані славні походи князів старовини, сміливі виправи наших гетьманів, їхні бойові успіхи й невдачі, золотими літерами записаний зрив українського народу в огні й бурі революції 1917-20 рр. Багата наша історія перемогами й поразками, які коштували український нарід багато жертв.

Море пролитої крові і всі невдачі якими густо записані сторінки історії України не зламали волі українського народу жити самостійним від нікого незалежним життям. Український народ кожнoчасно тільки підліковував свої рани і готувався до дальшої боротьби в пригожому часі. Так було й по програній 1920 р. Час до другої світової війни український народ на всіх своїх землях використовував на самопідготовку до назріваючих подій. Він нетерпеливо ждав зудару — нової війни, яка б якщо не знищила, то послабила б силу ворогів України.

Друга світова війна 1939 р. відкривала перед Україною нові надії. Однак і цим разом химерна доля заглузувала з нас. Початок війни приніс московську окупацію Західних Земель України. Червень 1941 р., удар Німеччини з ССРСР — започаткував прихід німців в Україну, яких

український народ вітав, як своїх визволителів, бо вітав би кожного, хто ламав би московське ярмо. Але вже в відносно короткому часі, бо заледве по кількох тижнях українському народові прийшлося зустрітись з найбільш диявольським гаслом III. Райху — «Нова Європа», в якій Україна мала стати колонією нового володаря. Український народ, подібно як і інші народи Європи, що були впрямжені силою в дії другої світової війни й безпощадно винищувані — не розгубився. Він вірив, що щойно після скривавлення його загарбників може надійти сприятливий мент і для України. Він розумів і те, що кожний народ, який хоче бути живий, не може ухилитися від боротьби. Тому він боровся, бо в ньому палала віра в слушність його національної справи. Він вірив, що московський імперіалізм, його військовий потенціал і ціла система дуже сильно послаблена війною, не зможе вже піднятися власними силами. Ніхто тоді навіть не припускав, щоб демократичні потуги Заходу могли допуститися великої ваги політичної похибки, даючи СРСР військову, матеріальну й політичну допомогу.

Опинившись між молотом і ковадлом, український народ не капітулював. Він за невимовно важких зовнішніх і внутрішніх обставин продовжує боротьбу на два фронти, легальними засобами, які зводились до протестів його репрезентантів, та діями підпілля. І чим довше затягалась війна, з кожним роком щораз більше посилювалася боротьба українців проти обох окупантів Москви й Берліну, бо їхня політика зводилася до одного спільного знаменника — винищування основ, на яких могло відродитися самостійне українське життя.

Щоб не бути голоснословним, дозволимо собі зачитувати дещо про політику компетентних чинників III. Райху супроти України з праці д-ра Петер Кляйста¹⁾, який в т. зв. «Остміністеріум» належав до противників політики поневолення

народів Сх. Європи. На стор. 190 його твору читаємо:

“...An Stelle des Aufrufes der Völker zum Freiheitskampf trat die These von Umtrennung, an Stelle des selbständigen ukrainischen Staates trat das Reichskommissariat, an Stelle der politischen Vernunft trat Erich Koch.”

“Für wessen Interessen handelte Erich Koch? Jeder Narr musste einsehen, das er mit seinem Regime jede Chance der siegreichen Überwindung der Bolschewismus konsequent und zielbewusst vernichtete. Mit jedem seiner brutalen Schläge härtete sich der Widerstand der Roten Armee, jede seiner Massnahmen trieb die ukrainische Bevölkerung in die Arme der Partisanen, die bald mit tödlichem Griff den Nachschub der immer schwerer kämpfenden Front erstickten.”

“Aus dem ukrainischen Bundesgenossen wurde ein Feind. Die nationalistische ukrainische Organisation OUN ging in die Opposition, im Laufe der Zeit entwickelte sich eine ukrainische Widerstandarmee UPA. Die ersten Partisanen, die im Osten gegen deutsche Truppen kämpften, waren enttäuschte Nationalisten und keine Sowjetagenten. Nachdem Stalins erste Rede nach Kriegsbeginn eine angstvolle Beschwörung seines Volkes zum Ausharren gewesen war, sprach er ein Jahr später mit spöttischer Überlegenheit von dem “Dummköpfchen in Berlin”, die jedem Menschen in der Sowjetunion täglich bewiesen, wogegen er zu kämpfen habe.”

“...На місце закликів до народів про визвольну боротьбу виступила теза підмудства, на місце самостійної української держави став Райхскомісаріат, на місце політичного розсудку прийшов Еріх Кох...”

«У чийх інтересах діяв Еріх Кох? Кожний дурень мусів бачити, що він своїм режимом консеквентно й свідомо знищував кожну можливість побідної перемоги над більшовизмом. Із кожним його брутальним ударом змцнювався спротив червоної армії, кожний його засіб заганяв українське населення в партизанську армію, яка вкоротці смертельним хвильком здригувала постачання для важковоюючого фронту...»

«З українського приятеля став ворог. Націоналістична українська Організація ОУН стала в опозиції, а з бігом часу розвинулась українська армія спротиву — УПА. Перші партизани, які на Сході боролися проти німецьких частин були розчаровані націоналісти а ніякі советські агенти. Після Сталінової першої промови в початку війни, що була тривожним благанням до народів про витримку, говорив він рік пізніше вже з глумливою вищістю про «дурні голови» в Берліні, які кожний людини в Сов. Союзі щоденно доводять, проти кого вона має боротися».

Не зважаючи на застрашаюче положення, щораз більше винищування біологічної субстанції українського народу насильним депортуванням робочої сили на примусову роботу по різних фабри-

¹⁾ Dr. Peter Kleist. Zwischen Hitler und Stalin 1939-45. Athenäum-Verlag, Bonn 1950.

ках військової промисловості в Німеччині, заслання провідників українського націоналістичного руху до концентраційних таборів та безперерйне карання смертю революціонерів — членів ОУН — боротьба за слушні права України щораз більше загострювалася. І, мабуть, немає ані одного більшого міста в Україні, в якому не згинули на шибеницях кілька десятків українських патріотів, що їх брутальний окупант держав повішених на шибеницях декілька днів, для застрашення господарів землі. За таких грізних обставин провідні українські кола, які ані на мент не спускали з ока головної цілі українського народу — національного визволення — робили все, що тільки було можливе, щоб не допустити до винищення народу, щоб діждатись моменту остаточного обезсилення обох воюючих сторін. І тут бралось на увагу найважливіше: добитись хоч невеличких, але модерно вишколених і загартованих у боротьбі власних регулярних сил, яких можна б було вжити в разі потреби. В таких невимовно складних обставинах, серед змагання двох потужних противників, які були готові навіть на смерть засудити цілі народи, щоб тільки досягнути свою перемогу, — українські заходи самооборони були зведені до двох основних концепцій:

Щораз більшого натиску на німців, щоб вони пішли на уступки українцям на політичних, господарських, культурних і соціальних відтинках, давши змогу організувати при німецьких збройних силах українські регулярні військові частини. Друга концепція — це був активний спротив німцям і большевикам, організований кадрами українських націоналістів, підпільною і партизанською боротьбою.

Згадані дві концепції були собі протиставні, хоч мета їх була одна.

Прихильники першої концепції, обґрунтовували можливість збройної боротьби на два фронти в регулярних і нерегулярних частинах, вважаючи, що завжди необхідна наявність хоч би невеликої кількості модерно й фахово вишколених та озброєних старшин і підстаршин. Вони вважали, що навіть найсильніша партизанка, коли не буде мати

доброго командного складу й військово-технічних учбових засобів, не зможе виконувати своїх завдань.

В атмосфері боротьби між українцями й німцями деякі українські діячі рішилися були настирливо домагатися від німців створення українських регулярних військових відділів, з власним старшинським і підстаршинським складом. Самозрозуміло німецькі чинники ставилися до домагань українців негативно, часто відповідаючи на такі вимоги посиленням масових вивозів української молоді на роботи в Німеччину. Як реакція на посилений набір молодого елементу на роботи в Німеччину, посилювався вплив селянської і міської молоді в ліси, в ряди УПА. Німецькі компетентні чинники вперто були проти створення українських відділів, не зважаючи на це, що людський потенціал їхніх дивізій на Сході вже був поважно пошкоджений, бо пригадаймо собі воєнну ситуацію на початку 1943 р.

1942 рік пройшов під посиленою гонкою зброєнь обох супротивників, під час якої ССР подбав про зміцнення власної артилерії, протипанцерної оборони і летунства. За короткий час, не зважаючи на дуже великі втрати, ССР перебрав воєнну ініціативу до своїх рук. Вже в лютому 1942 р. загальна кількість диспозиційних з'єднань червоної армії перевищила німецькі. Після перебрання Гітлером безпосереднього керівництва операціями сх. фронту, йому вправді вдалося зайняти цілий Крим і знищити під Харковом сильні зєднання Тимошенка (33 дивізії). Але, коли в липні Гітлер рішився на велику офензиву, впрягши до неї 75% панцерної зброї і коло 50% піхоти з загальної кількості збр. сил на сх. фронті, — це вже було запізно. Наступ переведено тільки на півдні, від Вороніжу до Озівського моря, бо на переведення офензиви на цілому фронті вже не було сил. Цей наступ був успішний, бо нім. армія дійшла до стіп Кавказу на початку серпня, а до Волги під Сталінградом під кінець серпня. Однак тріумфальний дальший похід вже був остаточно припечатаний далеко від намічених Гітлером цілей, якими були: здобуття Москви від півд. сходу до 25. 10; Куй-

бишева та досягнення кордонів Туреччини і Персії. Під час цієї німецької офензиви сов. армія зазнала дуже великих втрат: 1,1 млн. полонених, 11,000 гармат і 7,200 панцерів (дані за звідомленням Гол. Команди нім. збр. сил від 11. 8. 1942). Гітлер захоплений своїм успіхом почав недовіряти власній розвідці, яка його інформувала про загальний дуже великий зріст збройних сил ССРСР і їх концентрацію на окремих відтинках. Після 80-тиденних жорстоких вуличних боїв впав Сталінград, бо 30 нім. з'єднань на 600 км. фронтовому відтинку вже не могли встоятися перед сконцентрованим наступом сов. армій. В тому часі Дон уже був замерз, і це облегло сов. армії найперше відтяти та опісля систематично знищувати добірну 6-ту армію Павлюса, яка нараховувала 22 дивізії. Дальші наслідки цієї контрофензиви були такі, що нім. армія була примушена до відвороту з Кавказу, між Доном і Донцем були знищені значні сили німців, у тому числі особливо італійські дивізії. Після слабкої німецької контрофензиви, яку зорганізовано по 24-ох днях з причини браку резерв, доля 6-ої армії вже була перерішена й це якраз було причиною німецької програної на південному відтинку сх. фронту. З центрального відтинку вже не можна було перекинути допомогу на південь, бо рівночасно й на цьому відтинку сов. армія приступила до наступу, здобуваючи В. Луки, Ржев і Вязму.

На початку 1943 р. сов. армія займає Курськ і Харків. Німецьке командування найшовшиися в тяжкому положенні на цілому сх. фронті, перекинуло з Франції, Норвегії і з материка 16 дивізій і під командою ген. пол. марш. Е. Ф. Манштейна врятувало на короткий час заломання фронту. В протинаступі німці знову зайняли Харків та водночас врятовано з оточення усі сили, які находилися у відвороті з Кавказу. Однак це ситуації не врятувало, бо після капітуляції армії ген. пол. марш. Фр. Павлюса 2. 2. 1943 р., для сов. армії був відкритий шлях Сталінград-Ростів. Після передишки нім. дивізії приступили до наступу. Боротьба за цілий 1943 р. не дала остаточного вирішення ані одній ані другій сторонам. Всеж таки вже все промовляло за тим,

що до офензивних дій в більших розмірах є здібна сов. армія, а не нім. збройні сили, які понесли великі втрати — 800 тис. вбитих, 340 тис. полонених, 9,400 панцерів і 19,300 гармат. Також і сов. армія зазнала дуже великих втрат за час дволітніх змагань — втративши 35 тис. гармат і 30 тис. панцерів. Нім. збройні сили на сх. фронті вже мали тільки 210 дивізій разом із сателітними, (в 1942 р. їх було 240). Тих 210 дивізій не вистачало, щоб ними можна було обсадити 2,250 км. головного фронту, при збереженні деякої кількості резерв. Фактично цілий сх. фронт був обсаджений тільки 190 нім. дивізіями. Відношення сил між супротивниками в той час: 2:1 в користь ССРСР. Також нім. летунство було обмежене до 600 винищувачів і 1200 бомбардувальників, отже й в летунстві вже була перевага по стороні ССРСР. Таким чином вже в 1943 р. абсолютна перевага в мілітарному потенціалі була по стороні ССРСР.

Нім. военний потенціал був сильно ослаблений також посиленнями діями західних альянтів, які безперервними бомбардувальними налетами нищили різні види промисловості при одночасному пожев'явленні операцій на фронтах. Це було вже після катастрофи північно-африканського німецько-італійського фронту. Німці знаходилися тоді в дуже важкій військовій та ще гіршій політичній ситуації. Наймогутніша армія, яку колинебудь бачив світ (III-ій Райх сконцентрував проти ССРСР 250 дивізій із наймодернішим технічним вирядом), находилася на Сх. Європі у відвороті, тільки дякуючи безглуздій політиці гітлерівського проводу, проти якої одностайно станули всі народи європейського Сходу та великій допомозі ЗДА, (яка була устійнена місією Герріман-Бевербрук у вересні 1941 року), в доставі для ССРСР виряду, машин, технічного встаткування і харчів на загальну суму 1.015.000.000 дол. За час від 1. 10. 1941 до 31. 5. 1945 р. ЗДА вислали для ССРСР 2,660 кораблів з вантажем 16.529,791 т. товарів, з тієї кількості 77 кораблів було затоплених.

Під тиском усіх вище згаданих обставин німці були приневолені приступити до організації чужонаціональних військо-

вих відділів, в тому числі погоджувалися і на створення *тільки одної української дивізії*, але під різними умовами й — розуміється — без будь-яких політичних зобов'язань. Однією з таких передумов була назва «Галичина» — галицька, а не українська. Після проголошення декрету про організацію Дивізії «Галичина», вже в червні був розпочатий набір.

Українське вояцтво й молодь думали в тому часі про одне: Дивізія дає їм зброю в руки, тому голосилися масово до війська з усіх українських земель по цей бік фронту: з Галичини, Волині, Лемківщини, Підляшшя, Підкарпаття і Буковини. Голосилися також українці, які перебули під большевицькою окупацією понад 20 років, а тепер опинилися поза межами московської влади. Голосилися і ветерани Громадянської війни 1917-20 рр. Різниця віку добровольців сягнула нечуваного розміру 17-60 років. У склад Дивізії увійшли українці різних професій, різних земель і різних віровизнань. Тим самим, хоч вона і називалася «Галичина», склад Дивізії був соборницький. Ця несподівана для німців стихійна повинь зголошень до Дивізії, переросла їхні сподівання і сповнила їх недовірою. Німецькі компетентні чинники після створення Дивізії «Галичина» зацікавилися далі при своєму інстинктовному недовірою, їм бракувало певності чи вони правильно зробили, дозволивши організувати Дивізію. У зв'язку з цим у німецькій пресі не було ані словечка згадки про створення такої військової формації, а про ентузіазм українців не приходиться навіть говорити, бо III-й Райх до капітуляції не визнав українців за союзників Німеччини, а Гітлер про існування Дивізії «Галичина» довідався щойно вже після битви під Бродами.

Український старшинський корпус і вояцтво Дивізії — це був прикладно-ідейний український патріотичний елемент. Були це вибранці, які добровільно зголосилися до Дивізії, щоб в атмосфері їх погорджування німецькими колегами зброї здобути військовий вишкіл і зброю. З ідеологією гітлеризму, його імперіальними цілями та взагалі з плянковою політикою винищення окремих народів Дивізія «Галичина» не мала ніколи нічо-

го спільного. Тому тільки вороги відродження державності України звичайно пришивають дивізійникам коляборацію і фашизм... В дійсності кадри Дивізії «Галичина» були й осталися по сьогоднішній день найбільшими ворогами СРСР і міжнародного комунізму.

Головною передумовою Бойової Управи, до компетенції якої належала передусім рекрутація-поповнювання кадрів Дивізії було, змагатися, щоб Дивізія не була вжита проти західних альянтів, а тільки проти СРСР, на що німецьке Верховне Командування остаточно погодилося. В цій вимозі Бойова Управа вбачала головну українську політичну ціль, розраховуючи на це, що на рідних землях Дивізію в слушний час можна буде використати згідно з ситуацією і вимогами української політики.

У зв'язку з 20-тиліттям створення Дивізії Галичина, пригадуючи причини й обставини серед яких вона постала, не годиться не пригадати хоч дещо з періоду формування, вишколу і воєнних дій цієї української військової частини.

Формування окремих частин Дивізії Галичина, при суворій дисципліні і їх бойовий вишкіл був переведений на полігонах Нойгамеру, де вояцтво опановувало різні види зброї і тактику боротьби. Вишкіл і підготовка Дивізії до воєнних операцій тривали майже рік часу. В загальному Дивізія була добре озброєна, але не вповні; її підготовка була не завершена, тому до бойових дій вона вповні ще не надавалася. Бойовий стан Дивізії нараховував коло 18 тис. Українських старшин було коло 190, решта старшини-німці. Командні пости від батальйону або дивізіону вгору були обсажені старшинами-німцями, тільки за малими винятками старшинами-українцями. Наказодавство й командовання в Дивізії відбувались по-німецьки. Фізична й моральна витривалість цілого складу Дивізії були зразкові.

При кінці червня 1944 р. Дивізія була перекинена 96 ешелюнами з Нойгамеру до зал. станції Ожидів та в дні 7-8. 7. 1944 р. зайняла бойові становища в першій лінії в районі Бродів, як одна з дивізій XIII-го армійського корпусу нім. збройних сил на сх. фронті. Ширина

фронту Дивізії під Бродами була коло 60 км. На значній довжині відтинку в часі обсади нових позицій, частини Дивізії заставляли становити неосадженими, мусіли зводити бої. Вермахт залишив ці позиції надовго перед визначеним часом. Однак Дивізія Галичина, mimo того опанувала й вдержала призначену їй бойову лінію, зводячи завзятий і безперервний бій з переважаючими ворожими силами. Тому перший сконцентрований удар ворог перевів на відтинку XIII-го корпусу на лінії розташування Дивізії, щоб її відрізати від інших дивізій. Дивізія втримувала свої позиції до ночі з 16 на 17. 7. 1944, очевидно маючи великі втрати вбитими й раненими, бо вояцтво ще не мало достатнього бойового досвіду. Між 17-20 липня ворог при співдії летунства, повів наступ змасованими панцерними частинами на всій лінії розташування Дивізії, при чому німецькі лінії заломилися. Водночас на відтинку XIII-го корпусу ворожий наступ також посилювався, так, що на день 19. 7. 1944 р. цілий корпус опинився в замкненому перстені Буськ—Ожидів—Одесько—Підгірці—Гута—Майдан—Опоки—Б у д а —Хильники—Княже—Красне.

Брідська операція сов. армії була переведена в дні атак на Гітлера в Берліні (атака відбулася 20. 7., а в Брідському кінці про нього вже говорилося 18. 7.). Крім того командир корпусної артилерії, який одержав наказ пробити ще тоді слабкий перстень оточення, перейшов з кількома куренями Вермахту та штабовими підрозділами на сторону ворога, що сталося зараз другого дня після переведеної ним контролю позицій батареї окремих дивізіонів артилерії Дивізії Галичина. Вже 16. 7. 1944 р. перестало існувати загальне корпусне командування, а зв'язок між частинами Дивізії був перерваний скоріше. Самозрозуміло що в такій ситуації вояцтво Дивізії малими відділами продиралося разом з розпорошеними частинами Вермахту з оточення в напрямку на Золочів. 22. 7. 1944 р. рештки недовбитків Дивізії Галичина разом з Вермахтом проломили на 800 м. ширини кільце оточення в напрямку Княже й під сильним обстрілом ворога, відісталися з ворожого оточення.

Німецькі частини XIII-го корпусу, до якого була приділена Дивізія Галичина, ще в лютому 1944 р. були відійшли з-під Тернополя. Вони в 40% були вже нездатні до боротьби з переважаючими силами ворога. Крім того між Вермахтом кружляли поговори, що у зв'язку з атак на Гітлера на всіх фронтах німецькі збройні сили знаходяться в стані демобілізації. На відтинку XIII-го корпусу можна було спостерігати різні саботажі. Бракувало власного летунства, а танкам бракувало пального, бо його в лісах недалеко Білого Каміня було зумисно знищено. Про координацію дій всередині Дивізії Галичина не могло бути навіть мови, бо її частини були порозкидані, а дивізійний командир ген. Фрайтаг прямо розгубився, втративши всяку ініціативу.

Кожний з кол. дивізійників пригадує собі, як то ген. Фрайтаг в Нойгамері під час апелю склав всю вину за невдачу в Брідській операції на Дивізію Галичина. Однак це не відповідало правді, бо командира Дивізії Галичина нагороджено за її бойовість і відвагу залізним хрестом заслуги.

Дивізія Галичина понесла в Брідському оточенні дуже великі втрати, але честь і гідність українського вояка була врятована. Частина вояцтва Дивізії влучилася в лави УПА, а решта, около 4,000 вернула назад через Словаччину до Нойгамеру й стала основним ядром для організації чергової Дивізії Галичина, яку створено вже не з добровольців, але з примусово звербованих українців. В Нойгамері Дивізія формувалася і вишколювалася до початку вересня 1944 р. Опісля Дивізію перекинуто до Словаччини, в округу Жіліни. Коли під кінець 1944 р. сов. армія вдерлася на Словаччину від сходу і півдня, в другій половині січня 1945 р. Дивізію перекинуто до Словенії і Каринтії та наказом військової групи «Південь» від 31. 3. 1945 р. підпорядковано Дивізію цій групі. Від 1. 4. 1945 р. Дивізія приступила до дій прикриваючи прогалину між 1-ою і 6-ою арміями на відтинку Гляйхенберг—Фельдбах. Під час цієї операції Дивізія була підпорядкована 1-му кавалерійському корпусові. Рівночасно цим наказом був покинений стан непевності, що існував в Дивізії від

часу її відходу з Словаччини, бо була загроза її роззброєння або переформування в парашутну дивізію.

17. 3. 1945 р. була видана Деклярація Українського Національного Комітету в справі створення Української Національної Армії. На підставі цієї Деклярації змінено дотеперішню назву «14 Ваффен СС Дивізія Галичина» на «1 Гренадирна Українська Дивізія». Повищу деклярацію, яка вже не могла мати практичного політичного значення для України, бо Німеччина находилася напередодні капітуляції, підписали слідуючі особи: ген. П. Шандрук, проф. В. Кубійович, адв. Алекс. Семененко і інж. П. Терещенко як ген. секретар УНК.

Під час боїв в Словенії і Каринтії 1 УД УНА зазнала дуже великих втрат від ворога й її грозило повне знищення. Щоб до цього не допустити, за згодою командування 1 УД УНА виїхали в дні 6. 5. 1945 року сотн. Л. Макарушка й д-р Альт (референт від українських справ в СС-Гавітамті) в околицю Клягенфурту, щоб знайти зв'язок з англійським командуванням, та спільно устійнити район розташування 1 УД УНА в околицях Филькермаркту. Фактично англійське командування на проект розташування 1 УД УНА в згаданому районі погодилося. Рівночасно того ж дня (6.5.45) відбулася конференція шефів штабів у командира 11-го СС панцерного корпусу на якій рішено: 7. 5. 1945 р. цілий фронт має відірватися від сов. армії, залишити все тяжке озброєння та негайно вдатися на територію окуповану англійськими й американськими військами. На увагу заслуговує, що в дні 6. 5. 1945 р. покликано командира 1 УД УНА до квартири головнокомандуючого VI-ої армії, ген. Балька на відправу, на якій повідомлено всіх командирів дивізій і командуючих генералів про це, що капітуляція Німеччини відбудеться в найближчих днях, тому всі збройні сили на тому фронтовому відтинку мусять прискореним маршем податися на захід. Ген. Фрайтаг і тим разом під час відступу розгубився, бо 1 УД УНА — піхотинській дивізії було нелегко відірватися від ворога, який її безперерійно переслідував, — замість рятувати йому доручену

дивізію поповнив самогубство. Рятування 1 УД УНА перевів шеф оперативного відділу май. В. Д. Гайке, який на пропускному пункті в Тамсвегу нав'язав контакт з англійським штабом та зголосив прибуття частин 1 УД УНА. Було це 8. 5. 1945 р., в день переходу 1 УД УНА до англійського полону. Після переходу, 1 УД УНА найперше була згуртована в околицях Шпіталю (німців від Дивізії виділено), а з часом її перенесено до Белярії, а пізніше до Ріміні в Італії. Ось такі були етапи 1 УД УНА в другій світовій війні по стороні нім. збройних сил та її воєнна кампанія.

* * *

В 1 УД УНА від перших днів її створення стояли проти себе дві цілеспрямованості: німецька цілеспрямованість панування над цілою Європою, яка завершувалась в пропагандивному гаслі «Нова Європа»; знов же цілеспрямованістю добровольців — українців 1 УД УНА — це ідея визволення від окупантів України. Ці, собі протиставні цілеспрямовані концепції були головною причиною взаємного недовір'я, нетерпимости і ненависти. За таких обставин українські добровольці видержали дуже тяжкий іспит, однак не заломилися і як лицарі української, а не німецької справи залишилися до кінця існування цієї формації вірними синами України. Глибока віра в перемогу правди піддержувала нас кол. вояків на духові в боях на фронті, вона кріпила нас й по різних таборах для полонених, і тому ми духом ніколи не капітулювали. І сьогодні сильна віра мусить і далі берегти наш духовоморальний стан. Деколи приходиться чути слова про кризу довір'я, про кризу віри. Правда, що такі кризи всюди на цілому світі існували й існують. І в нас на Україні було заломання після Визвольних Змагань 1917-1920 рр. Опісля прийшло розчарування, коли в 1939 р. після упадку Польщі нашу Батьківщину опанувала Москва. І знову ж після іскорки надії з приводу вибуху війни між Німеччиною і СРСР в 1941 р. прийшло розчарування

вміти розрізняти правду від брехні.

шлях і непереможна свідомість того, що комунізм є смертельним ворогом суверенності, релігії, справедливості і свободи всіх народів. Тому нашим обов'язком на чужині залишається і даліше вірна служба Україні та великій невмирущій українській нації.

ОТЧЕ НАШ...

29. 7. 1945

»ПРИСЯГАЮ ВСЕМОГУЧОМУ БОГОВІ ПЕРЕД СВЯТОЮ ЙОГО ЄВАНГЕЛІЄЮ ТА ЖИВОТВОРЯЩИМ ХРЕСТОМ, НЕ ШКОДУЮЧИ НІ ЖИТТЯ НІ ЗДОРОВ'Я, СКРІЗЬ ТА ПОВСЯКЧАСНО ПІД УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНИМ ПРАПОРОМ БОРОТИСЯ ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ ЗА СВІЙ НАРІД І СВОЮ БАТЬКІВЩИНУ — УКРАЇНУ, СВІДОМИЙ ВЕЛИКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИСЯГАЮ, ЯК ВОЯК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКА ВИКОНУВАТИ ВСІ НАКАЗИ СВОЇХ НАЧАЛЬНИКІВ СЛУХНЯНО Й БЕЗЗАСТЕРЕЖНО, А СЛУЖБОВІ ДОРУЧЕННЯ ТРИМАТИ В ТАЄМНИЦІ. ТАК НЕХАЙ МЕНІ В ТОМУ ДОПОМОЖЕ БОГ І ПРЕЧИСТА МАТИ«.

До передісторії постанови 1. УД. УНА.

»Для нації є дуже тяжко створити армію, якщо вона не має готового корпусу старшин і підстаршин, які творили б зав'язок тієї армії«.

Наполеон

ДЕЩО З ІСТОРІЇ

Початок ХІХ-го століття позначився постановням цілого ряду нових держав, опертих на національному принципі. Національні держави існували й перед тим, однак поняття нації і стремління до незалежності навіть малих народів стали головною рушійною силою у формуванні карти Європи в модерних часах. Основний постулат нації — це володіння територією, як життєвою основою цієї нації під сонцем, володіння власними засобами для потреб власних економічно-політичних аспірацій, завершених у власній, незалежній державі. Цей час характеризується також і поняттям національної армії, як цілковито нового явища. Давніші війська рекрутувалися найманим способом, мали професійний характер і були власністю суверенів, які могли вживати їх для своїх династичних чи імперіальних цілей.

Французька революція принесла загальну військову повинність усіх громадян, початок масових армій, рухів і конфліктів, завершених поняттям тотальної війни в модерних часах. Революційне захоплення рушило французьку армію спершу на визволення Європи від старого порядку, бо всюди мали бути створені республіки на національних основах. Наполеон, повернувшись однак, розмах революції і на будову національної імперії. Деякий час він мав політичний і мілітарний успіхи, які не знали прецеденсу в історії. Поконали Італію, Іспанію, Прусію і Австрію, Наполеон потрапив у конфлікт із В. Британією, з однієї сторони, та з Росією, з другої сторони. Через іронію історії, ці дві найреакційніші імперії скористалися з визвольних рухів малих народів проти Наполеона. Перша повстала Іспанія, за нею Прусія, Швеція і, навіть, новостворена Бельгія.

Відомо, що Наполеон був майстром монтування союзників дипломатичною дорогою і незрівняним організатором армії. З тих часів і походить його знаний афоризм про трудність творення нової армії без рамового персоналу, тобто без вишколеного корпусу старшин і підстаршин. Сам Наполеон був елемом французької мілітарної академії, тому військову науку поставив на такому високому поземі, що і союзники, і противники наслідували французький військовий взірць досить довгий час. Ще й до сьогодні залишився наполеонівський поділ армії на дивізії, а склад дивізії, тактичне вжиття й назва заховалися без змін.

Зазначений на початку період варто переглянути, щоб здати собі справу, як виглядала українська проблема на тлі визвольних рухів інших народів, якою була її військова сторінка та які ми мали труднощі в будові держави й організації армії. Після втрати політичної незалежності у ХVІІІ-му столітті не було жадної української військової формації аж до першої світової війни. Українці з-над Дніпра служили в російських армії і флоті, беручи участь у кримській та японській війнах, а галичани відбували військову службу в австрійській армії, билися на пруському фронті та брали участь у цілому ряді воєнних кампаній на Балканах. Політика обидвох окупантів скеровувалася на те, щоб не дозволити на жоден сепаратистський рух поневолених націй, а війська їх були тими асиміляційними казанами, які впоювали воякам повинність російському цареві та австрійському цісареві. Після двох кривавих повстань, поляки під російською займанщиною втратили рештки своєї окремішності, однак вони, а особливо польські старшини мали в російській армії великий респект. Тільки одні фін-

ляндці посідали власні військові формациї з національними командою і проводом. Окремою автономією користувалися козачі полки, однак і в них швидко були впроваджені російська командна мова та вищий старшинський склад.

Українських старшин у російській армії і флоті було відносно мало, через кастовість старшинського корпусу. Головною вимогою для вступу до вищих військових шкіл була приналежність до дворянського стану. В міру продовження світової війни ті обмеження, очевидно, ступнево зникали й старшинський корпус демократизувався ще до вибуху революції. Маючи вогник національної свідомості, жевріючий в їхніх серцях, українські військовики повстали проти царської реакції по стороні революції і зразу ж приступили до будови держави та формування українського війська.

В австрійській армії було дуже мало українських старшин активної служби. Патріотизм галицького інтелігента спрямовувався радше до праці на «народній ниві», а батьки воліли бачити своїх синів священиками, адвокатами чи вчителями. Свого часу була знана приповідка, якою ці батьки перестерігали синів перед військом: як не будеш слухати тата-мами, то послухаєшся собачої шкіри (військовий бубон, при допомозі якого передавалися накази, був обтягнений, як загально думали, власне такою шкірою).

Все ж таки молодь горнулася до спорто-руханкових товариств, організованих і діючих на військовий лад. Товариства «Січ» і «Сокіл», наприклад, провадили поруч із українською командою військовий вишкіл під покришкою пожежних вправ. Тисячі молодих людей взяли участь у січово-сокільському з'їзді у Львові. По вулицях княжого міста, прикрашеного на подив чужого населення й на заскочення австрійської адміністрації українськими прапорами, маршували карними відділами, під звуки власних оркестр, січовики в одностроях. Показались навіть відділи Українських Січових Стрільців і Пласту, убраних в однострої і з крісами.

Кілька днів пізніше та сама молодь була захоплена хуртовиною першої сві-

тової війни. В своїй короткозорості австрійська влада заборонила творення українських відділів, а всі мобілізовані українці були влучені до австрійсько-мадярської армії. Однак, наші спритні хлопці, використовуючи загальне замішання відвороту, придбали собі однострої і зброю та почали бойові дії проти російського наїзника. Малі відділи Українських Січових Стрільців особливо вславилися в карпатських боях. Після відбиття Галичини, Український Легіон зріс до кількох сотень, а опісля до кількох ку-

Дефіляда у Львові біля будинку сойму.

ренів, які оперували вже на Буковині й Наддніпрянській Україні. Це була справа кількох військових ентузіастів, які, йдучи всупереч існуючій соціалістичній доктрині й діючи проти офіційної австрійсько-польської політики, взяли в руки зброю для боротьби з російським гнобителем. Вони вважали військову силу вирішним чинником у будові української держави й до цієї кардинальної цілі стреміли безкомпромісово. Ці малі відділи Українських Січових Стрільців стали зав'язкою стотисячної Української Галицької Армії, яка перейшла цілу епопею Визвольних Змагань і разом із армією Української Народньої Республіки була вписана на сторінках слави української історії.

ПІДСУМКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Визвольні Змагання були в основному боротьбою села з містом, тому українська сторона, репрезентуюча це село й цілий край, була слабшою в боротьбі проти ворожого міста, якому давали під-

тримку як москалі, так і поляки. Цілий тягар боротьби впав на молоду українську збройну силу. Війна вже тоді ставала змаганнями не лише живої сили, але й умінням організувати і впроваджувати в дію нові засоби перемоги. Мусимо здати собі справу, що вже в ті часи механічний кінь перекреслив вартість коня бойового. Романтика козацьких коня й шаблі уступила перед прогресуючою дійсністю, тобто появою панцерного возу й скорострільного вогню.

Генерал Капустянський, говорячи про українське військо, зазначає, що Галицька Армія, зберігши деякі з рис австрійської армії, витворила в собі однорідний, національно-виховний, із палкою любов'ю до свого краю елемент, який вплив до її лав свіжий, патріотично-бойовий елемент. Взагалі це була селянська армія, ще не захоплена заразливо-розкладовим духом «соціалістичних свобод». Її вояки багато не вимагали й радо слухали своїх старшин. Значний відсоток вищого старшинського складу генерального штабу творили офіцери німецької та австрійської армій — елемент знаючий, працьовитий та енергійний. Решта старшин була різноманітна. Велика кількість їх мала бойовий досвід, деякі були з вищою освітою, а в загальному всі вони являли собою добрий бойовий елемент. На жаль, більшість їх не мала належного стажу й досвіду в керуванні великими відділами, які їм доводилося очолювати.

Що ж торкається наддніпрянської армії, то вона мала властивості колишньої російської армії з ухилами то в кращий, то в гірший від неї бік. Взагалі українці виявили себе чудовими вояками, але, на жаль, частина колишніх «солдатів» зіпсувалася через революцію і її славетні свободи без обов'язків. Зрештою, в армії лишився, так би мовити, войовничий, переконаний і національно свідомий елемент. Старшинський склад був дуже різноманітний. Поруч із видатнішими, бойовими та національно вихованими старшинами, які мали великі ініціативи, відвагу й досвід, траплялися одиниці, з браком відповідних шкіл, муштри та виховання.

Порівнюючи обидві армії, треба констатувати, що в загальному Українська

Наддніпрянська Армія була менш організована й упорядкована, ніж Галицька, мала слабшу карність та погано налаштовані запілля й постачання. Самі ж методи боротьби — маневрової, партизанської та напівпартизанської були краще відомі наддніпрянцям, як наддністрянцям. На мій погляд, вийшла б чудова комбінація, якщо б поєднати акуратність, обмеженість у бажаннях і навик до послуху галичанина з ініціативою, войовничістю та широким розмахом наддніпрянця. Вони один одного доповнювали б, а за сприятливих умов, тобто наявності відповідної техніки й зброї, вони разом створили б грізну, непереможну українську збройну силу.

Підсумовуючи, можемо ствердити, що після першої світової війни українські маси були ще неприготовані національно й незорганізовані мілітарно для виконання завдання, яке, завдяки об'єктивному збігові історичних подій, напрошувалося само. Революція вимагає революційно-бойового духа й широкого розмаху, але для будови держави цих прикмет не вистачає. Не може керувати кораблем той, хто не знає засад навігації в теорії і практиці. Тому капітан мусить знаходитися на капітанському містку, кочегар при кітлах, а всі інші члени залоги повинні виконувати призначені їм функції. Лише тоді корабель плистиме певно й правильним курсом.

Коли ми вzialiся до будови держави, виявилось, що в нас бракувало людей на своїх місцях. Дуже зле, якщо старшина виконує функції підстаршини. Він повинен вести цілий відділ, а підстаршина вояків, без різниці, де це має місце — на параді, чи в бою. Позиція підстаршини у війську є незвичайно важна. Вже Наполеон високо цинив роллю підстаршин у творенні армії, кажучи при цьому, що кожний вояк носить у своєму наплечнику маршальську булаву. Отже, кожний вояк може авансувати до найвищої військової ранги, але перед тим повинен носити наплечник. Молодий юнак, офіцерський аспірант, майбутній старшина — всі вони переходять рекрутський і підстаршинський вишколи. Навіть учні технічної та допоміжної служб мусять пройти основний вишкіл. Цю методи військового ви-

кові) були вmundуровані. Лише свіжо прибувши братія вешталася кілька днів »по цивільному«. Рекрути зразу після реєстрації та виготовлення документів проходили лікарську комісію, і як лише їх назбиралось принайменше сотня, тоді їх відсиляли до вишкільних куренів або на спеціальні вишколи. Зі старшинами була інша справа. Одним признавано ступінь хорунжого, а другим тимчасово лиш підстаршинський. Знову ж усіх тих, що не володіли німецькою мовою, або що їх вік переступав шістдесятку, звільняли до цивільного стану, себто відсиляли їх з поворотом до Коша, а вже звідси цілими транспортами вони від'їздили до фабрик, або до родин, чи як зробила більшість звільнених старшин, від'їхали до створеного на Холмщині так зв. Холмського Легіону.

3 ПОДИХОМ ОСЕНИ

Врешті стало відомо, що розбитків першої дивізії, що їх залишилось чи радше дотягнуло до Нойгамеру не більше чим 3,000, та із свіжошколених по вишкільних куренях та спец. вишколах, починають творити нову дивізію. Значить час непевности, що з нами зроблять німці, проминув. Припинились теж усякі погослови про творення дальших дивізій. Відомо було, що десь там оперує »Холмський Легіон«, що полк. Дяченко творить якусь панцирну бригаду біля Праги, та що Власов наловив серед полонених багато українців та білорусів, і буде з них творити дві окремі національні дивізії. Тимчасом в самому Нойгамері крім нашої Дивізії, переорганізовувалася якась козака Дивізія, а потім якась піша німецька Дивізія зложена із самих старших річників. По місяцеві обі ті дивізії відійшли назад на фронт, а в Нойгамері осталася лише наша Дивізія.

Яке ж було наше здивування та заклопотання, коли одного ранку оголошено нам, що з табору не вільно виходити, а ті що пробували якось прокрастись за драти натрапили там на сильні вермахтівські застави із скорострілами довкола нашого табору а теж довкола всіх інших дивізійних одиниць. Замітили ми теж пожвавлений рух обсерваційних літаків

а то й бомбовиків. За два дні все з'ясувалося. Замах на Гітлера. Вермахт забезпечився проти нас, не знаючи по чій стороні ми станемо. В тому часі до Нойгамеру прибув навіть малий відділ танків та панцирних возів із недалекого Заган.

Та ми ані замахом, ані витвореною після нього новою ситуацією не мали часу перейматися. Тоді почались гарячкові формування та переформовування частин. Частини жадали доповнень, і з Коша відсиляли все, що тільки було під рукою.

Загальна інструкція була, що до Дивізії можна приймати лише українців з Дистрикту Галичина або з терену Німеччини. Та ми придержувалися лише першої частини зарядження (про національність) та й то не надто строго. Зате зовсім не в'язались другою частиною розпорядження. Щоб однак уникнути прикростей ми були змушені часто змінити місце замешкання рекрута.

Враз із щораз дошкульнішим бомбардуванням теренів самого Райху, з розбомблених фабрик почали прибувати до нас щораз більше новобранців. Зате прихід із наших теренів з дня на день малів в міру того як большевики посувалися до Вислока й до Висли. В тому часі до нашої канцелярії стійка привела якогось молодого, пристійного чоловіка з яким не могла розговоритися. Він зразу перпросив нас, що ані по українськи ані по німецьки не розмовляє, а теж російську мову лише розуміє. Розговорилися ми з ним по французьки. Він називався Толстой з якимсь додатком. Через свою матір був пов'язаний з Україною. Родився і зростав у Франції де закінчив право. Хотів зголоситись до Дивізії. Тому однак, що в тому часі не було ніяких вигладів на старшинську школу, ми відрадили йому робити цей крок сказавши прямо, що німці заквестіонують його національність. Прийшов тоді теж Збігнев Куліш з під Познаня. Розмовляв лише по польськи. Його батько, український козак, помер ще перед його народженням. Мати полька вийшла вдруге заміж за поляка а його віддала на виховання до своєї сестри, яка зуміла вщепити йому свідомість свого походження. Це й скерувало

його кроки до Дивізії. Куліш перейшов з нами всі етапи.

Доволі поважну проблему мали ми з білорусами. Деяка частина з них конче хотіла залишатися у нас. Та щоб це пере- вести треба було в документах подати їх національність як українську. І всі ті, що погодилися на таку операцію, залиши- лися в Дивізії до кінця. Але деяку кіль- кість зголошених раніше, яким вписано в документах національність білоруську, німці казали виділити навіть з фронто- вих частин та відослати до армії Власова, де творилась окрема 30-та білоруська Дивізія.

НЕРОЗБИРАХА...

Щораз частіше тепер приходилось ма- ти до діла з добровольцями, що говорили не лише на всіх мовах східної але теж і середньої Європи. Бог один знає чому їх скеровувано до нас. Тому в канцелярії 26 ми мусіли мати людей, що могли б з такими людьми порозумітися. Проф. За- рицький говорив по французьки, пор. Чучман по чеськи та по сербськи, Мак- симюк по румунськи та троха по маляр- ськи а Олексійчук знав добре російську і трохи татарську. Був час, що в нас були й москалі, поляки, білоруси, литов- ці, румуни, один мадяр, один словак, один голляндець, кілька українців з Франції, що української мови зовсім не знали та багато людей із сов. азійських республік.

Одного разу привезено до нас групу 340 молодих річкових матросів з Дісель- дорфу. При реєстрації виявилось, що це в більшості поляки. Річ ясна, що ані вони не бажали залишатися у нас, ані ми їх не думали затримати. Заледве 5 україн- ців і 2 білорусів зголосилися на охотни- ків до нас. Решта була відправлена ку- дись до фабрик. Але в міжчасі трьох утекло. Німці наказали оголосити їх де- зертирами. З обіжників ми потім довіда- лись, що двох з них зловлено і їх роз- стріляли: Маєвського і Сроку. Третій десь пропав. Привезли до нас теж групу «юнгів», хлопців у віці від 12 до 17, ви- школених для протилетунської оборони. Вони були зорганізовані десь в Проску- рові. Говорили між собою лише по росій- ськи, в нас залишатися не хотіли, бо

привикли до прифронтового життя та безкарної гулятики й бешкетування. Їх скоро порозділювано до вишкільних ку- ренів, але по деякому часі багато з них, головню молодших, відіслали назад до нас. Працювали вони як ординанси й по- мічники в магазинах.

Зустріч із знайомими...

Приїхала в цілості Юнацька Школа з Мальти в Австрії. Там крім військової муштри, хлопці мали змогу доповняти навчання в гімназійному обсягу. Дирек- тором тієї школи був б. візитатор фахо- вого шкільництва А. Ковалисько. Юнаки презентувалися дуже добре й більшість з них пішла прямо на підстаршинський вишкіл до Ляуенбургу під Познанем. Врешті під проводом сотн. Татарського приїхав з Дембці, з вишколу цілий по- ліційний курінь. Їх теж зараз же попри- ділювано до частин Дивізії. В тому ж

часі пригадую собі дві події на терені нашого табору в Цайсав. Перше, це zorganizоване проф. Зарицьким Свято Зброї з участю Дивізійної Оркестри та нашого хору з 2-го вишкільного куреня, а теж Польове Богослуження та запряження вояків з вишкільних куренів що його відправив капелян Запасного Полку о. Д. Ковалюк.

Командиром 14 Запасного Полку був в той час п-полк. Маркс. Командиром запасного куреня в склад якого входили: Рекрутський Кіш, Сотня Б.К.Ф. і Сотня Виздоровча — був майор «папа» Губер, дуже прихильно до нас наставлена людина, німець з Хорватії. Командирами штабової сотні та рекрутського коша були хор. Лиско та хор. Рудницький. Сотнею Б.К.Ф. командував хор. Хухра, а виздоровчою сотнею хор. Басараб.

При кінці вересня раптом рознеслася відомість, що Дивізія знову їде на фронт. Куди, — наразі не відомо. Та пізніше показалося, що це створено лише «Бойову Групу Баерсдорфа», виділену з усіх частин Дивізії, яка від'їздить до боротьби з большевицькими партизанами в Словаччині. Вперто кружляли поголоски тоді, про те, що німці тому лише не озброюють нас тяжкою зброєю, бо хочуть цілу Дивізію кинути через Словаччину в заплілля большевикам. Снувалися тоді різні пляни та різні здогади. До нас привезли ще групу 75 румунів. Були це ідейні молоді хлопці, сини переважно фахових старшин, що скінчили саме старшинську школу, лише не мали вже ким командувати, бо вся Румунія була зайнята большевиками. Прегарно співали й трималися дуже добре, жили зовсім окремо, при нашому таборі. Час-до-часу тримали стійки, а пізною осінню їх включено до наших вишкільних куренів як інструкторів.

Рекрутів надходило вже зовсім мало. Ще зголошувалися недобитки з нашої Дивізії що верталися зі шпиталів. Стан канцелярського персоналу зменшено знову до 12 осіб. Остали: Пилипик, Долинка й Чикета у машиновому відділі та Лотоцький, Любицький, Олексійчук, Максимюк, Клюнь, Вергановський, Гоцький, Б. Лазар (решти не пригадую).

Врешті певна відомість. Повстання на Словаччині здушене, наша Дивізія переїздить до Жіліни. Почалися знову здогади і «паролі». Підемо в Карпати чи не підемо? Де примістять запасні частини? Може нас залишать таки в Нойгамері? Та скоро стало відомим, що й запас виїздить, бо зажадали від нас вислати людей на «форкомандо» для приготування приміщень. Від нас поїхав ротенфюрер Пилипик та якийсь підстаршина німець. В Нойгамері має остати «Нахкомандо» для ліквідації майна та підбирання напливаючих рекрутів. Остався хор. Рудницький, шпіс Ромавх і Вергановський. Вже ранками стелився іней на піску та на дахах бараків, як ми готувалися для виїзду в непевне. Словаччина манила, бо все ж це близькі нам люди, край доволі заможний, не знищений військовими доставами.

За Нойгамером ніхто не жалів...

А. ЛЕГІТ

У рідному селі

Ставок і жабуриння
У рідному селі,
Шовкове павутиння
Снується до землі.
Криниця і калина —
Божественна краса,
За відрами дівчина,
Заплетена коса.
Сумує чорнобрива,
Шепоче осока...
— О, доле нещаслива,
Немає козака. —
Не плескає весельцем
Об хвилю золоту,
Не горнеться до серця,
Не пестить сироту.
Збираються лелеки,
Десь фабрика гуде.
Вже осінь недалеко,
Вже вересень іде.

INTRODUCTION TO UKRAINE

Проф. Віліям Біттнер студіював у пенсильванському університеті в ЗДА й здобув там науковий ступень доктора філософії. Після закінчення студій, він був лектором у тому ж університеті, а також викладав у Ратджерс університеті, в нью-йоркській Школі Соціальних Дослідів, а теж у французьких університетах у Каен і Пуатієр, і в берлінському вільному університеті. Проф. Біттнер є автором новел Вальда Франка, й численних статей в американських і

французьких журналах. У своїй статті, що її він написав спеціально для «Сурмача», а яку поміщуємо в цьому ювілейному числі, проф. Біттнер розповідає, як уперше в своєму житті він зустрівся з українцями, почав знайомитися й вивчати українські проблеми й став нашим приятелем. Треба теж згадати, що проф. Біттнер переклав на англійську мову роман Олега Лисяка «За стрілецький звичай».

Р е д а к ц і я

Like most Americans, I have been aware of Ukrainians all my life without much awareness of who they — or their immigrant forebears — were, and I had only a general notion about where they came from. My education on this subject, now to me a vital — I might say a deeply personal matter — began some years ago while I was teaching at the University of Pennsylvania, one of a group of institutions which are to the Americans what Oxbridge is to the English.

I had just completed a difficult assignment, teaching a very mixed group of foreign students the additional touch they needed to write reports and papers in English; or I had better say I was attempting to teach them and not succeeding very well. There were Spanish-speaking people from many of the Latin American countries, Indians from India, a Siamese boy who could not have written an English sentence if he had been twins, and two heirs of Division Halyczyna — but I did not know that then, never having heard of the rôle Ukrainians played in the second world war.

Since I could not speak any of the languages native to my pupils, and hardly any two of them could converse with each other except with great difficulty, since they represented a variety of dialects as well as of languages, progress was slow and painful. I was behindhand with my own research, tired and overworked, as the semester ended, and that very day, a colleague who was in charge of all courses in writing, said to me, "I have a man who wants tutoring, and I think you are the one to do it."

"No!" I cried automatically. "Who is it?" "A Ukrainian," he answered.

Then I said something which clearly shows how ignorant I, member of the faculty of the University of Pennsylvania and of the New School for Social Research, was. I said, "My Russian quota is full." If Professor Paul Bennet had taken me at my word then, the loss would have been mine. But he, wise man, insisted that I should at least meet this Ukrainian, and so, one evening I heard a clatter of running feet on my stairs, and a slight-built, smiling man appeared, swept off his Tyrolian hat, put out his hand, and said, "I am Oleh Lysiak."

That moment my fate was sealed. I tutored him in writing journalistic English, but he taught me the meaning of Ukraine. It did not happen all at once; my lessons in Ukraine are still going on although his English are no longer necessary. But through the spring we worked together, and when in the early summer I had to leave Philadelphia — to go back to my house and wife in New Jersey and my regular post across the river in New York — he decided to continue coming to me for his lessons, even though it meant a drive, not of a few minutes, but of three hours.

His going so far to seek a very ordinary teacher meant that I and my family gained a broader and deeper understanding and sympathy with Ukrainians, for with a little coaxing he brought along his wife Maria, the lovely singer of Lviv, and his tall son, who like so many young Ukrainians who are free today, was born in Germany but speaks English and Ukrainian rather than

German. Nothing can equal knowing people as a means to know things, but aside from the deep affection and respect I gained for these people, my real factual knowledge of the situation of patriotic Ukrainians — Nationalists, if you wish to use the word — came from the translation Oleh Lysiak made, as a sort of holiday task, of his novel "Za Stryletsy Zwichai."

It was my idea that he translate it; he did not even tell me that he wrote books. That I had to learn from one of the Ukrainian boys I had attempted to teach university English. But by the time I had read the third chapter, I had two more of the revelations that I suppose by that time I should have been used to, associating with Ukrainians. I learned that I had a great deal to learn about Ukraine, and that Lysiak's book was a good start for me in learning about it. And I learned that, as a novel, it was an outstanding work of art. Bad luck — bad timing — has prevented my doing much about sharing the latter knowledge with other people, but I hope that not too long time will go by before "In the Rifleman's Tradition" will be published in English. I did, however, set about reading the controversial history of Ukraine. Every lead, every clue, was in Zwichai. I began to feel as if those footsteps on the stairs so long before were leading me to an adventure more dramatic and certainly more real than the footsteps Doctor Watson so often heard on the staircase in Baker Street to the rooms he shared with Sherlock Holmes.

I learned of the Ukrainians as a people long before the Moscovites appropriated the name "Rus." I learned of a people, Christian from long ago, who suffered betrayal after betrayal in the struggles between Czar and Sultan, yet kept their language, their culture, their identity. I learned of the good and the evil, and the confusion between them, and because I have Irish ancestors and love Ireland, I think I understood. I learned of the declaration of the republic under Simon Petlura, of its betrayal, and of the organized effort to rewrite history to make him other than the hero he was. I learned enough that I do not want to stop learning.

I learned enough, at least, that I could

be a little use to the cause of justice. An English translation of a book by Ivan Bahriany, "The Tiger Hunters," was published in the United States, but although I was at the time a regular reviewer for the New York **Post**, **The Nation**, and **The Saturday Review**, I heard nothing of it until told by — of course, Oleh Lysiak. Immediately I asked the **Post** to assign it to me for review, and since I praised it highly, the other papers could not ignore it, and so, whether I had anything to do with it or not, it began to sell in such volume that the publisher, then just getting started in New York, advertised it, and this account of Ukrainians keeping up their national traditions even in Siberia, whether understood or not, was read by a great number of Americans.

I was asked to a concert of Kobzar, the musical organization, and heard as another of my revelations two compositions of Antin Rudnytsky. I went to Soyuzivka, the holiday resort in the mountains of New York. There I learned that even the children of Ukrainians could be the best propagandists for Ukraine in America, and here I betray my feeling that if Ukraine had had a propagandist like Paderewski to influence Woodrow Wilson, there might be a Ukraine independent of the Soviet Union today, and there might not have been a second world war.

Perhaps things are different in Britain. Ukrainians are as persistent in keeping hold of their national culture, to the benefit of whatever country they may be in, as are the Irish — and I write this on St. Patrick's Day.

The great enthusiasm of the theatre today is Berthold Brecht, and behind much of this enthusiasm is the music of Kurt Weill. When I first heard the music of Rudnytsky I almost shouted with joy because this was the manner of Weill made into genius. The answer, of course, was that Busoni was teacher of both, but Weill cleverly became world famous by taking advantage of his country's troubles, while Rudnytsky, the purer artist, kept more or less aloof from them, sacrificing the support that should have made his work better known. But those who would serve Ukraine could serve

it well by insisting on letting the world hear his music.

So too with the art and the literature of Ukraine today — and so far as we know it, this, the creative part, is Ukraine in exile. I refer again to the land of my ancestors, Ireland. The leading families were in exile, either abroad or far from their counties of origin, by 1700. For centuries all rebellions failed. It was the pressure of the Irish

abroad, especially after Wilson's fourteen points, that made the martyrs of Easter, 1916, the founders of the Irish Republic. The situation of Ukraine is more complicated and infinitely more difficult, but it would be a great shame if any descendant of a Ukrainian would ever forget he was Ukrainian. This above all: to thine own self be true.

В. Т-ів

ПЕРШІ ТРИ ДНІ НА ФРОНТІ ПІД ФЕЛЬДБАХОМ

(Спомини учасника)

Автор цього короткого спомину, — молодий підстаршина І. УД УНА, командував або групою або цілою четю гранатометів 4-ої сотні, першого куреня 30-го полку, на Словаччині, в Югославії в боях із комуністичними партизанами, а відтак на фронті під Фельдбахом в Австрії. В цьому спомині

автор, що його повне прізвище є відоме Редакції, описує свої особисті враження і відчуття, так як він їх у тих перших днях на фронті переживав і сприймав, і тим вони є цінні в нашій ще вбогій дивізійній мемуаристиці.

Р е д а к ц і я

* * *

... Ідемо на схід. Шаленим поспішним маршем. Кілька перших днів маршуємо ночами, а вдень відпочиваємо, з огляду на ворожі літаки. Місто Грац переходимо також уночі, якраз уночі перед 1. 4. 1945 року — латинським Великоднем. Довкола бачимо самі руїни й майже не зустрічаємо людей.

Але... що ж це? Вже світанок, уже зійшло й сонце, далі піднеслося високо, потім ще вище, а ми... Йдемо і йдемо.

— »Вайтер льос«.

Вкінці нас наздоганяє польова кухня. На ходу дістаємо гарячу каву, на ходу й снідаємо. Час від часу налітають ворожі літаки, обстрілюючи нашу колону з бортової зброї. В такі моменти вона миттю криється на кілька хвилин, де попало, і, коли небезпека минає, продовжує свій марш. На щастя втрат мало: декілька вантажних автомашин, кілька забитих коней і кілька легко ранених стрільців. Автомашини опорожнюються з їхнього вантажу й вивертаються у придорожній рів, а коні? З них стягають шкіри, відрубують голови й копита і може ще дещо та й забирають зі собою... Буде добра супа.

Минаємо якесь містечко. Сонце пражить несамовито, і з нас течуть десяті поти, заливають очі. Як нестерпно хочеться пити. Переходимо якісь невеликі оселі. Дехто приглядається нам, якась старенька жінка втирає сльози й хреститься, інші — байдужі.

Зненацька якийсь відділ гримнув бадьоро й весело »Бо війна війною« і в наших рядах сталося замішання. Звідкілясь прибігло молоде дівча й почало розпитувати хлопців: »Ви... ви — українці? Братчики мої дорогенькі. Куди ж ідете? Чого? Пощо? Там — кулі й смерть... Я роками не чула рідної мови... Я піду з вами, візьміть і мене з собою...«

Чистий клопіт. Сльози. Плач. Кільком воякам ледве вдається відволікти дівчину (яка вже встигла декого навіть і поцілувати) з колони. Її забирає від нас родина якогось »бавора« й майже на руках несе на подвір'я.

Деякі вояки голодні і, що найгірше, спрагнені, забігають на присадибні ділянки »баворів«... Цим вони самі себе викінчують, бо часто обпиваються водою надмірно й, доганяючи свої частини, виснажуються. Та дехто має щастя, це ж бо

Великдень — один дістав кусник хліба, другий — яйце або шматочок «вурштук». Це створює несамоовиту біганину. Поодинокі явище згодом стає масовим і з маршувачою дисциплінованою колони створюється якась безформна, вічно бігача маса. Не помагають упімнення, заборони, а то й погрози старшин і підстаршин. Стрільці починають бігати від хати до хати цілими купами. Та їх «доброзичливі» мешканці вже позамикалися. Чому? Шкода їм було води? Чи може «хтось» їх умисне остеріг? У всякому разі це допомогло привернути колоні її попередній маршовий лад.

Йдемо і йдемо. А сонце продовжує немилосердно пражити. Санкт Егіді, Шпільфельд, Штрас, Вітмансдорф, Гнас, Траутмансдорф, Гляйхенберг, Штраден. Маршуємо так, без відпочинку, цілу добу. Скільки це буде кілометрів? Я й до сьогодні не знаю. (Не знаю, навіть, чи подані вгорі місцевості саме так чергуються, бо я писав ці рядки кільканадцять днів пізніше. Але так вони в моєму щоденнику занотовані, і так я їх тут подаю).

Раптом дорога стає завузька. З противної сторони — втікачі. Їдуть возами, йдуть пішки. Везуть і несуть зі собою все своє добро. Всі обвантажені клунками й, навіть, домашніми птицями, женуть худобу, а дехто підганяє поросля, прицеплене шнурком за ногу...

В променях заходячого сонця перед нами показалося містечко Штраден. Вид його — чудовий. Воно розташоване на горбах і мимоволі створюється враження, що це якась одноцїла, величезна будівля зі сотнею поверхів. Крутою дорогою виходимо на самий верх. Тут кидаються в очі масивні будівлі, подібні до монастиря, який перетворено на польовий шпиталь. На подвір'ї, попід стїнами будинків — усюди повно ранених. Деякі лежать на возах, інші — просто на землі, закриті чеканками, чекаючи своєї черги на перев'язку. Зауважую, що на обличчях моїх вояків цей вид залишив помітно пригноблююче враження... Не дивуюся, бо переважна їх більшість бачить такий образ може вперше у своєму житті...

Йдемо далі. Дехто ледве волочить ноги. Перед нами, яких кілька кілометрів у

долині, невелика оселя, де буде наш перший відпочинок на протязі більше як 24-годинного маршу. А далі, на обрії, хребет височини, вкритої шпильково-мішаним лісом, що тягнеться з півночі на південь. За цим хребтом — фронтова лінія і ворог!

Вхід до села забарикадований проти-танковими перешкодами. Та, мимо цього, як довідуємося від кільканадцятьох родин, що все ще тут живуть, в оселі «гостили» Ваньки. Вони прийшли невеликою групою, «зорганізували» собі кількох свиней, а, крім цього, залишили після свого відходу у звірський спосіб знівечених нелітніх дівчат і старших віком жінок...

— Як же ж це їм вдалося? Вони про-рвалися через фронтову лінію, чи як? Хіба тут не було війська або поліції? — запитав хтось.

Та відповідь на це питання ми дістали щойно на другий день. А тим часом кожний був спрагнений і бажав відпочинку. Його ми дістали, але не всі, бо половина моєї чоти стояла на сторожі біля готових до стрілу гранатометів. А ці, що полягали на долівці в якійсь школі, лежали зібрані й обуті, готові до негайного маршу за одну хвилину. Такий «відпочинок» не тривав довше, як чотири години.

2. 4. 1945.

Година друга по півночі. Зненацька чується голосний наказ:

— Вставати! Готуватися до вимаршу!

Закипів рух. Лишаємо все, без чого можна обійтися, бо й так є що двигати: кожний дістає харчі, які повинні вистачити йому на три дні, а, що найголовніше, ми маємо наші гранатомети й іншу зброю та амуніцію, протипанцерні кулаки, гранати тощо.

Перед самим лісом почало світати. Йдемо лісовою доріжкою, цілий час під гору, обережно й без гамору. Подекуди трапляються стовбури поламаних дерев, ями й відламки важких гарматних стрілен. Я крадькома дивлюся на обличчя своїх «хлопців». На них видко напруження і щось ніби настороженість, а може й тривогу перед невідомим майбутнім... Дивлюся і... чогось стає мені невимовно важко...

... Це ж бо мої хлопці! Моя чота! Найкраща в сотні! Я пройшов з ними й пережив усе — і зле й добре, веселі й сумні хвилини, навчав їх усього того, чого мене самого вчив досвід й інші, які в часі цього навчання ділилися всім — вони зі мною, а я з ними. І хоч між мною й усіма іншими були наскрізь дружні відносини, мій «респект» на тому не терпів. Навпаки, рівень послуху, карності, дисципліни був цінний тим, що розуміння цих вартостей мало свою глибину і являлося нерозривною частиною їхньої духовості. Якраз саме цим ми відрізнялися від німецького вояка, якому такі прикмети прищеплювалися насильно, при допомозі безглуздо-грубої пруської тресури і віктимізації. ... Дивився я на них і роздумував: всі вони — здорові, молодечі, стрункі, повні життя й енергії, і, хоч їхні обличчя засмалені вітрами, на них видно наслідки виснажуючих маршів, брак відпочинку й харчів. А скільки з них залишиться в живих? І хто нестиме виключну відповідальність не тільки перед людьми, але й перед Богом? ...

Від подібних роздумувань я відчув у собі нагло таке безсилля, яке могло межувати лише з розпукою. Я обіллявся рясним потом. А десь, глибоко в підсвідомості, моя душа кричала: — О, Боже! Вислухай мене!!! Допоможи мені! Я клянусь, присягаю Тобі, що в усі небезпеки буду йти перший і вертатиму з них останній. Дай мені сили й уміння керувати цими найдорожчими мені людьми, яких мені повірено. Хай краще згину перший, відразу, ніж мав би я — молодий і недосвідчений своїм необдуманим кроком причинитися до їх загибелі ...

Чи бачив хто, чи відчув цю мою безсилість? Мабуть, що ні. Вона як нагло прийшла, так швидко й зникла. Я знову відчув у собі самовпевненість, віру в свої сили й бадьорість. Яка велика сила молитви!!!

Врешті ми опинилися на найвищому шпилі хребта. Якась висока тригонометрична вежа й згарища. Тут хвилина відпочинку. Сотенні І-го куреня 30-го полку збирають довкола себе свої сотні. Командир нашої важкої четвертої сотні поручник М-дъ, із повним патосу запалом, наказує нам держатися мужньо.

— Прийшла, нарешті, хвилина, що зустрінемося віч-на-віч із ворогом. Із вічним, жорстоким ворогом, який завзявся нещадно винищувати наш нарід, наших найрідніших. Це нічого, що стрінемося з ним не на своїй землі ... За нашу святу справу ... А понад усе — послух і карність ...

Слова падали уривчасто. Прості, невишукані, але для кожного зрозумілі й дорогі ...

Звідкілясь з'явилися кільканадцять примірників найновішого числа дивізійної газетки «До бою» (чи «До перемоги» — забув назву — В. Т.). Є цікава новина: генерал Павло Шандрук організує Українську Національну Армію і ми — тобто наша Дивізія — увійдемо до неї, як складова частина. Хто ж він такий? Ніхто не може собі пригадати, щоб щось про нього знав. Чи думає він по боці Німеччини визволити Україну? Напевно, він мусить мати якісь інші пляни. Бо ж Німеччина валиться і це ми бачимо всі. Бої точаться всюди вже на німецькій землі. Говориться про якусь нову зброю, яку має Гітлер, але чого ж він жде нового «цуду над Віслом»? Проте всіх щиро тішить вістка, що українська еміграція в Німеччині об'єдналася і підпорядковується Начальній Команді генерала П. Шандрука.

Ідемо. День наближається до вечора, а ми — йдемо. Тепер посуваємося цілий час униз. Дійшовши до краю лісу, зупиняємося. Командир нашого куреня Кльо-кер дає сотенним різномірні накази й пояснення.

Тепер черга на нас, чотових четвертої сотні. Разом із поручником М-ем і хорунжим З-ом підходимо на самий край лісу й вивчаємо ситуацію. Перед нами широка долина. З лівого боку її замикає височина, з мурами якогось старовинного замку, віддаленого від нас на яких півтора-два кілометри. Там позиції 29-го полку. Направо в долині, біля лісу, розташовувалося невелике село. Долина простягається на південь і вривається закрутом у ліс. По ній пробігає шосе, обсаджена подекуди деревами. При шосі де-не-де кілька хат. З протилежного боку долину замикає ліс.

— Дорога перед нами, — почав пор. М-дь, — це перша лінія большевицьких становищ...

Аж тепер побачили ми, здивовані, цілі гурти «ваньків», що вешталися безладно сюди й туди.

— Дивно — неправда ж? Ми від них не далі як 700-80 метрів, а вони поводять себе зовсім як не на фронті, — зауважив хтось. — А де ж наші, ці, від яких ми маємо перебрати відтинок?

— Які «наші»? — розсміявся поручник. — В селі, що від нас наліво, крім кількох старичків-«фольксштурманів», немає живої душі. Цей відтинок держали частини «вермахту», але вони здалися большевикам ще задовго до нашого приходу. Большевики знають, що перед ними немає ніякого противника, та, видно, й наказу йти вперед не мають. А наша присутність тут їм ще невідома, тому-то вони такі самовпевнені. А тепер — наше завдання. Користаючи з фактору несподіванки, ми заскочимо їх атакою. О годині 4-ій по півночі почнеться наступ. Можемо розраховувати на абсолютний успіх. Важкі скоростріли відійдуть під команду легких сотень. А гранатомети (це вже до мене) займуть становища поблизу отих будинків. Перед вами, на рівнині, розташується готова до атаки 2-га сотня. Коли цілком стемніє, підсуватися обережно до становищ, чекаючи четвертої години й перемоги!..

Сказане було ясным, а, мимо цього, не вірилося, що це — дійсність... Здавалося, що це якийсь примарний сон. Невже це нам удасться? Виснаженням, вичерпанням зі сил? І з чим? Вояки були, щоправда, обладвані амуніцією і гранатами, але важкі скоростріли мали не більше, як по 10-12 кастрів амуніції. А наші гранатомети? Ми мали всього по 15-20 стрілен до кожного «верфера», а на наказ барабанного вогню їх можна було вистріляти впродовж кількох хвилин.

*
* *
*

Коли зовсім стемніло, ми підсунулися до вказаних нам становищ. В яру та на подвір'ях, подалі один від другого, я розмістив поза хатами становища готових до стрілу «верферів». Тим, які не спали

на протязі останніх 48-ми годин ані «на волосок», дозволив спати, але в повній бойовій готовості. Інших розложив на стійках, призначивши зміну, а сам пішов до переду, на ще за дня умовлене місце, як моє «обсерваційне становище». Ніч була погідна і я переконався, що воно таки досить вигідне. Є повна можливість обсервації цілого відтинку, а, тим самим, і керування вогнем. Недалеко — становища важких скорострілів, а перед ними — наші піхотинці. Дехто пробує окопуватися.

— Пощо риешся, — чую притишений голос німецькою мовою якогось старшини, — за пару годин підемо «на форне, менш!»

По нашому боці панує абсолютна тиша. Тільки дуже вправне вухо почуло б якісь шелести, підозрілі рухи тощо. А там, там — чисте весілля! Вогні, крики, п'яні вигуки, співи. Деся рипить гармошка, — одним словом, — рейвах цілу ніч. Час від часу чути постріли, а то й цілі серії з «максима» в нашу сторону.

Поробивши деякі зауваги в своїх шкіцах, вертаю назад. В одній із хат уже господарюють мої хлопці. Всі вікна позаслонювані, а в середині — ясно — світиться лампа. Одні полощуть у воді обчищену картоплю, інші січуть якесь м'ясо, смажать сало й цибулю — буде вечеря. Хтось зі стриху кричить, що там є цілі мішки яблук... Якийсь меткий вояк прикотив цілу бочку австрійського «мосту»... Дають і мені цілої півменажки «на спробунок».

— Хлопці! Що це ви робите? — кричу до них.

— На фронті — по фронтовому, — весело сміється стр. М. Б-за, старий фронтовик, який прийшов до нас із дивізії «Вікінг».

— Було б трагедією для Райху, якщо б ми в таку відповідальну хвилину подохли з голоду, — регоче стр. М-ць.

3. 4. 1945.

Третя година по півночі. Все готове, і кожний у призначеному для нього місці. Напружене вичікування, бо через годину — наступ! Я — на своєму «обсерваційному становищі» в першій лінії атаки, бо ось таки перед ним розкинені роз-

стрільною вправо й уліво стрільці 2-ої сотні. Біля мене два мельдери — стрільці М-ць і Р-к, які служитимуть лучниками для передавання наказів, а, крім того, обидва вони — це вправні снайпери. Прибігає пор. М-дь:

— Як у вас? Готово? Де будуть ваші перші вогневі цілі?

— Перші наші стрільня ми спрямуємо в район отих хат при дорозі, з переставлюванням вогню вправо й уліво, а інші гранатомети битимуть по краю лісу. Перенесення вогню на інші точки залежатиме від розвитку ситуації, — відповідаю. А згодом додаю. — Сам не знаю, з чим тут починати. Знаєте самі, скільки ми маємо амуніції.

— Дурниця. Вистачить. Як тільки підемо вперед, амуніції буде до холери. Ванька має її цілі гори, ще й того самого калібру. Де ваші становища?

— В районі отих хат. Інші — ззаду й направо в яру.

— Ці, що ззаду, хай негайно розберуть свої «верфери» й перенесуть їх сюди. Коли наші підуть уперед, вони будуть перші, що скерують вогонь на дальшу віддаль без зайвої витрати набоїв.

— Алеж, пане поручнику... — почав було я.

— Без розмов!

Я зірвався на ноги.

— Це ж може загрожувати катастрофою. Тут немає ніде придатного місця, всюди рівнина, подумайте! За першим пострілом ворог нас зауважить!

— Ви дістали наказ! Через п'ять хвилин я хочу бачити два гранатомети тут, — повторив він твердо й рішуче.

З досади мені хочеться рвати на собі волосся. Коли настане день, то становища гранатометів будуть видні, як на долоні, навіть без ніякого стрілу. Я завжди подивляв рішучість поручника, але цим разом виявлена ним бойова гарячка здалася мені шаленою. Та наказ — наказом. Час наближається. За п'ятнадцять хвилин четверта й часу на перетрактації немає. Передаю наказ: — Штелюнг, вексель нах форне! (Змінити становища до переду!).

Починаю шукати відповідне місце. Бачу якісь румовища, біля них яму, а поблизу двох стрільців із легким скоро-

стрілом. Мої гранатометчики невдоволено вкладають «верфери», але роблять це швидко та без непотрібного гамору. Наказую приготувати по шість гранат — другий ладунок. Із кожним вистрілом відповідної «порції» вони муситимуть ховатися в яму.

Нарешті надходить четверта година.

— Фоер фрай! (Вогонь!)

На цілому відтинку розпочинається безладна стрілянина крісів. Довгими серіями тріскотять важкі скоростріли 42. Гранатомети б'ють «віркунгсфоер» (барабанним вогнем), вистрілюючи майже половину запасу амуніції. Обсервую попадання. Бавх. Бавх. Ба-ба-бавх. Повітря стрясється від детонацій стрілен, які попадають у призначену ціль із прецизною точністю. Там — крики, зойки, рейвах, накликування... А мої гранатомети працюють...

Забілів день. А довкільна стрілянина й крики такі, що не чути й власного голосу. Врешті ми чуємо тисячне «Гурра. Гуррр-ра-а». Хіба вони наступають? Намить цілий наш відтинок завмирає. Дивлюся в далековид. Що це? Не вірю власним очам. Дійсно «ваньки» втікають. На становищах заревло: «Комуна втікає...» Втікає і... гурракає?..

Починається ще гарячковіша стрілянина... Наші чоти підносяться і біжать уперед. А скоростріли — січуть безперервно. Подаю знову команду: — 200 до переду! Перший 100 наліво, другий — 50 управо! По три!

«Трефери» (поціли) падають у саму гущу... Коло мене не дармують ані Р-к, ані М-ць, щохвилини беручи когонь «на мушку». Справа два стрільці вовтузяться з легким скорострілом, який їм затявся. Мить і вже біля них поручник М-дь:

— Що ви тут робите, с... бики?

За хвилину скоростріл знову весело грає... А тим часом... ворог тікає... Падає, встає, підбігає і знову падає... І «гурракає»... Та багато вже не встає... і не встане ніколи. Деякі добігають аж до краю лісу...

— Дайте по краю лісу по кілька «грушок», але скоро — вже, — кричу команду.

А тоді до поручника:

— Ви присядьте, не робіть із себе тарчі.

Він махає зневажливо рукою, слідкуючи за попаданням наших гранатних стрілен. На краю лісу чути детонації.

— Браво. Браво. Чудово. Перша кляса. Повторити, — вигукує.

До нього підбігає засапаний стрілець, мельдер 3-ої сотні:

— Пане поручнику, на нашому відтинку ворог розпочав наступ! Половина сотні вже побита й поранена! Нам потрібні скоростріли. Нам негайно потрібні скоростріли!

Раптом — ф'ю-юю-ювф! — і біля них розривається важке стрільно... Мельдера розшарпує на шматки, а пор. М-дь поволі схиляється... і падає важко поранений. Миттю я біля нього.

— Передаю вам відтинок... — простогнав.

— Забрати поручника до заду, — кричу, — але скоро!

По хвилині друге, третє й четверте стрільна детонують направо від нас. Там чутно глухі зойки поранених... Значить «ваньки» пристрілюються до нас. З-поза лісу, від сторони ворога, доносяться глухі гупання: гуп, гуп, гу-гуп, гу-уу-гуп!

— Критися! Ворожі гранати! — кричу з усіх сил і скочуюся в якусь борозну. Біля себе бачу М-ця й Р-ка...

Ф'ю-ю-ювф! Ф'ю-ювф! Ввавх! Ба-бавх! Майже коло нас розриваються десятки стрілен — спереду, ззаду, з боків... На нас сиплеться земля й каміння... Кано-нада триває безперервно... Хотілося б устрягнути десь під землю... Запах поро-ху свердлить у носі...

Як довго все це тривало? Годину? Дві? Мені здавалося, що вічність... Дими за-слонили світ, а в вухах вже не гупало, тільки лящало. Здавалося, що це без-перервний гук і шум, що валиться весь світ... Складалося враження, що дето-нації то підкидають нас на кількадесят метрів угору, то знову кидають на не-меншу глибину в землю...

Нарешті, цей барабанний вогонь пере-нісся від нас уліво, а потім охопив цілу долину. Вона вкрилася димом і курявою. Тут і там загорілися якісь будівлі. Всюди чутно зойки й крики, а в цьому галасі не

можна розібрати, що діється довкруги... І знову барабанний вогонь, на цей раз безпосередньо по наших становищах. Знову летять угору земля й каміння.

— Гурра! Гуррра! Гурр-ра-а! — доно-сяться крики спереду.

— Русаки наступають на нас!... — кри-чить мені в самісіньке вухо стрілець М-ць.

— Скоростріли! Відкрити вогонь у на-прямі лісу! — кричу.

У відповідь — тиша. Кричу ще раз — і знову тиша.

— Дивіться, там. Вони дістали «фоль-трефер»!

Дивлюся у вказаному напрямі і в пер-шій секунді не бачу нічого. Чому? Бо я сподівався побачити скривавлені трупи стрільців, а, тим часом... вид був цілко-вито інший. Їх тіла (тих самих вояків, яким на початку бою затаився скоро-стріл) — розшарпані й укриті порохо-м та землею. А кров? Її не було видно.

Ззаду направо було становище важко-го скорострілу. І там — обслуга знище-на, а скоростріл якимось так дивно ви-вернений: його дуло врите в землю, а ляфета наставлена боком догори... На-ліво мабуть теж було становище скоро-стрілу, бо, у відповідь на мій крик, там піднеслася якась постать, без шолома, з розкуйовдженим волоссям. Піднявшись, вона зробила якийсь нерозгаданий рух рукою і... впала...

В моїй голові тисячі шалених думок... Що діяти? Що почати?... Посилаю стрільця М-ця назад, щоб побачив, що там діється, бо обидва гранатомети стоять на своїх місцях, але де їхня обслуга?... Ніде не видно ані живої душі... Він по-біг, зігнувшись майже вдвоє, ледве не рачкуючи, з перевішеним на шії крісом.

— Слухайте!... — піднявся стрілець Р-к, але я зараз же тручаю його на зем-лю, бо тепер у нашу сторону б'ють пере-хресним вогнем із «максимів», «дехтярів» чи з якоїсь іншої холери. Та він на це не зважає:

— Тікаймо! Чуєте? — кричить. — Крім нас трьох нема ніде живої душі!!!

Прибігає М-ць.

— Ну, що? — питаю.

Але він так засапався, що не може відповісти ані слова. Тільки показує рукою назад. А там, з ями, показуються кілька голів...

— Всі живі! — кричить М-ць.

Коли б був інший час та інші обставини, то на цей вид можна було б зареєструвати. Виявилося, що яма, яка була призначена їм за криївку, напевно мала призначення на гноївку... На її дні зібралася чимало грязюки, і мої хлопці були обліплени нею від ніг до голови...

Ворожі гранатомети й артилерія б'ють безнастанно. Та вони нам уже не шкодять. Стрільна пролітають (здається, що по кількадесять разів — а може то так тільки здається?) таки понад нашими головами, але експлодують десь далеко позаду за нами, по краю і в глибині лісу.

Стрілець Р-к знову кричить до мене:

— Що ви робите? Хочете тут гинути «героєм», чи як? Ви на це не маєте права!

Спереду доноситься глухе «Гурр-ра», але ворога не видно. Чи вони повзуть, як гадюки, ті «ваньки», чи як? Р-к ще кричить, що на моїй відповідальності є життя вояків, чи хтось або щось у тому роді. Мені хочеться влупити його в «капусту», — та нагло ззаду, дещо справа, ворог засипає нас автоматичним вогнем «фінок» із віддалі не більшої, як 100 метрів. Десь, неначе з-під землі, підноситься постать десятника другої сотні, але він зараз же падає, прошитий кулями...

— Ми оточені! — кричать мені мої колеги.

— Стріляй! — кричу у відповідь.

Ми стріляємо кілька разів кожний і тоді миттю біжимо до своїх. Вони ще мають по кілька гранат. Кричу, щоб їх вистріляли, розібрали «герет» і втікали до заду. Та самі стрільна й навіть люфа в

середині одного з гранатометів повна бо-лота і стрільно застрягає в половині.

— Не кидай другого, бо розірве нас усіх! — кричить хтось.

Цей «верфер» залишаємо (немає ради), другий блискавично розбираємо й скоками подаємося в якийсь яр, відкриваючи на ходу крісовий вогонь. Стрільці Г-д і С-ль стріляють кількома «фавст-патронами» в напрямі перешкоди...

Досягнувши яру, поспішаємо чимдуж ним і по дорозі зустрічаємо пораненого вояка.

— Друзі, не лишайте мене живим... добийте! — просить він.

Ми глянули на його закривавлену ліву руку.

— Що ти — здурів? Подряпав собі десь руку й думає, що він ранений! — каже хтось.

Затримуємось, бо кожний охлялий. Дехто заходжується робити пораненому перев'язку, решту я збираю довкруги себе.

Починає темніти. Нагло — поблизу якесь підозріле шарудіння... Ми падаємо на землю, готуючи ручні гранати...

— Хто тут є? — чуємо запит німецькою мовою.

— Свої, свої! — відповідаємо хором.

Ціле щастя, бо ще мить і були б обкидали себе взаємно гранатами... У великому гурті стрільців пізнаю хорунжого Г-ка, командира нашого куреня, сотника Кльокера, дес. Л-го, вістунів Д-су й Б-ка. Бачу також Д-го, Г-да та багатьох інших. Від радості мені хочеться підскочити на яких два метри вгору, але всіма силами стараюся себе опанувати. Шкода лише, що стрілець С-ка пропав...

(Далі буде)

ВОЯКИ УКРАЇНЦІ !

**ЦЬОГО РОКУ ВІДЗНАЧИМО ГІДНО
20-ЛІТТЯ ПОСТАННЯ**

1 УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УНА!

ТРИ СВІЧКИ

Ми лежали з Радимом Цибуленком у grenзькій санаторії, де він однієї осінньої ночі 1951-го року вдушився у власній крові. Наступного дня, по полудні до санаторії прибув Радимів батько, Панас Цибуленко. Коли небо затягнув тьмяний вечір, старий Панас постановив провести ніч із мертвим сином, у трупарні. А як йому канцелярія відмовила дозволу, він із непокритою головою клячав перед вікном директора лічниці так довго, аж той поступився.

Я спостерігав його з вікна моєї одиночки на першому поверсі. Біля синовієї голови він засвітив три свічки: справа найбільшу, посередині меншу, а на краю зліва — найменшу, після чого, на зміну, то промовляв молитви, то тулився до мертвого тіла.

Виждавши аж надворі вщухне вечірня метушня, я нишком прокрався до трупарні, щоб бодай до півночі товаришити старому. Ми довго сиділи мовчки. Ніч досягала свого найглибшого пункту. За вікном бовваніли крислаті дерева. Десь кричав спійманий кролик. Крутими доріжками спливала по вікні вода. І коли я вже збирався відходити, старий Цибуленко заворушився. Він пожував трохи клейкого чорного тютюну, протер хусткою очі й мов би сам до себе заговорив:

— Мав їх трьох. Сергія, Володимира й Радима. В селі біля Чернігова, в 33-му, всіх урятував од голодової смерти. Небіжка, царство їй небесне, відмила, зацитькала й чим було відгодувала. Полюбила їх небога більше, ніж любила б своїх власних синів. Зраділи ми, що віку не доведеться доживати самим, зраділи й діти, що серце тепле до себе прихилили. Аж, гульк, одного вечора біс партійних бусурманів приніс. Почали питати, випитувати, а далі й погрожувати: »Віддай, Панасе, хлопців у державний притулок, бо вони не твої. Радянська держава, мовляв, завжди дбала про сиріт, так буде й цим разом«. Я аж підскачов: »Як-то, гаспиде, кажу, не мої? Хіба держава журилася ними, як вони в бур'янах із голоду

гинули? Мабуть іще й до нині лежали б непоховані...« Обидва партійці після моїх слів нагло похмурніли й ніби недовірко переглянулися. »З голоду померли б, кажеш?« — запитав один із них і втопив у мене свої холодні очі. »Чи ти, старий, маєш свідків на доказ того, що в Радянському Союзі діти вмирають із голоду?«, — докинув другий і почав щось писати в книжці. Побачила небіжка, що непереливки, і вголос заплакала. Вслід за нею заголосили й діти. . .

— Цієї самої ночі, — продовжував оповідання Радимів батько, — ми вп'ятку подалися світ за очі. Ночували по залізничних двірцях, де попало працювали, а часто й жебрати доводилося. Ніколи не задержувалися на одному місці довго, щоб міліція не встигла всі кінці до купи позбирати. . . Час минав хутко. Виростали хлопці. Найстарший Сергій був високого росту, костистий і з руським волоссям. Володимирко — на коротких ногах і темношкірий. Широкоплечий, мов дуб. Тільки Радим завдавав нам журби. Хворів уже змалку.

— Пізньої осені 1940-го року Сергія і Володимира покликали до армії. Як нині пам'ятаю воронізький двірець, з якого обидва від'їжджали. . . Всюди товпилися люди — прощалися, з кимсь дожидали когось і так, як ми колись, на долівці спали. Сергій нервово гриз цигарку. Володимирко намагався про щось говорити, однак його долішня щока відмовляла послуху. До перону підійшов довгий ешел'єн і настав час прощатися з синами. Північний вітер шмагав мое обличчя, викликаючи на очах сльози й паралізуючи м'язи. Я на мить обернувся до нього спиною, і він почав штовхати мене, як штовхають на базарі »гоя«. Він свистів мені у вухах і шарпав ковнір, немов би символізуючи той світ, в якому мусіли жити мільйони таких, як я.

— Потім ми почали дивитися собі в очі. Сила незалежного знайдення важливих життєвих децизій зрівняла нас, але перший раз за довгі роки я не мав сил

поглянути позад себе. Я давав своїм хлопцям останню пораду на дорогу. »Сини мої, — говорив я. — Без радості в дитинстві людина стає подібною до книжки без початку. Знаєте, чия вина в цьому... Ваше покоління розп'яте на роздоріжжі поміж сучасним і тим, чого ми ще не знаємо. Сучасне своїми диявольськими розмірами гіпнотизує вас, і ви з його орбіти довго не зможете себе звільнити. Коли ж, укінці, звільнитися, то постане небезпека, що у відцентричному розгоні розіб'ється об підставлені загороди. Щоб ясніше було для ваших ще недосвідчених умів, я порівняю комуністичну систему зі зимовим льодом над безмежними водами океану. По ньому парадують большевицька верхівка. Не важне те, швидше чи пізніше цей лід потріскає і попливе грізною кригою. Задрижать загати й на час розмуляться береги. Лише ті зістануться при житті, які зуміють задержати свої голови над поверхнею. Захищаючи українську революцію, я боровся за справжні ідеали. Часто жалував, чому не впав разом із іншими. Видавши зброю, влада накаже вам захищати механічну потвору, в якій ви відіграватимете ролі позначених нумерами гвинтиків...» Рушив ешелон. Пара локомотиви, іскри, дим і північний вітер на мить заповнили двірці. Від нього плелася повільно якась тінь. То був я...

Догоряла найменша свічка. В примерклім світлі рами Христового тіла на розп'ятті прибирали особливо суворих форм. На азбестовий дах бараку почав ритмічно сипати дощ. Панас Цибуленко помовчав трохи, знов пожував тютюн, а тоді продовжував:

— Спочатку атмосфера в хаті безрідних синів була мов на побоевищі програної битви. Згодом ми почали вмовляти в себе гордість: мовляв, у війську сини навчаться шанувати старших і змушніють. Прийшли від них перші листи, і ми почали рахувати дні до їхнього повороту. Не діждалися, однак, бо незабаром вибухла сподівана німецько-советська війна. В перших її днях радість й острах, надії і сумніви змінювалися з такою швидкістю, що, здавалося, й нормальна людина буде змушена збожеволіти. Хотілося обняти кожного зустріч-

ного вояка, який у даній хвилині був обернений плечима до фронту. Хотілося кричати: »Скинь, брате, з душі лід, бо він там наріс через вплив чужого клімату! Скинь з обличчя поволоку, бо вона, мов деревний пістряк, висисає твій мозок і викривляє візію!«

— Почався масовий відступ радянських військ. Вони везли зі собоюраних — скривавлених і полонаних... До голови настирливо тиснулася охолола думка, щоб ця масакра якнайскорше скінчилася. А тут розійшлася чутка, що німці вбивають невинних людей, а полонених виморюють голодом. Не хотілося вірити. Думав: »Досить наслухався брехні. Цим, братіку, не візьмеш«. А по хвилі: »А може це й правда? Це ж також диктатура, це також фашизм...«

— Прийшли німці. Ми вийшли їх зустрічати. Мащини й люди творили бездоганну гармонію, від якої віяло блиском і холодом. Нові »визволителі« лакомо захоплювали найкращі будівлі міста. В п'ятницю опівночі вилетіли з ними в повітря. В понеділок рано розстріляли над річкою кілька тисяч жидівської бідноти, а після полудня дві сотні українців, які попереднього дня здалися без бою... Повертали люди в старі рами терору, мов розгублені щаблі в драбину.

— Минало літо. Люди оповідали, що на східних пограниччях Райху цілі табори полонених із голоду вимирають, і проти таких оповідань не було ніяких об'єктивних аргументів. Однієї днини я взяв у руки ціпок, попрощався й пішов на захід шукати синів. За кілька днів переступив північні кордони України та й потяг шляхами, якими колись давно батько Хмель на Варшаву йшов. По дорозі безнастанно розпитував. Одні казали, що бачили Цибуленків у Тернополі, другі — під Перемишлем, а треті — аж під Замостям.

— У другій половині листопада, — продовжував оповідати Панас Цибуленко, — я прибув під Замостя. При допомозі місцевих українців найнявся до двох молодих поляків на працю. Останні, в свою чергу, їздили возами на роботу до поблизького табору полонених.

— Перший день моєї праці в таборі припав на четвер. Уже третій день під-

ряд падав дощ зі снігом. І в той час, коли німецький заряд жив у трьох бараках поза дротами, вся багатотисячна маса полонених перебувала за дротами, просто під голим небом, де розмішане болото місцями сягало колін. Із обидвома поляками я безперервно їздив по таборі, ви-збираючи трупи. Навантажували їх на вози й вивозили ховати в недалекий лісок. По полудні ми копали могили для тих, які, за всякими передбаченнями, мали померти перед завтрішнім ранком.

— У п'ятницю після полудня ми все ще поралися в таборі й бачили, як почвірною лавою стояли полонені перед кухнею. Із самого заду довжелезної черги йшла боротьба на життя й смерть за більш обіцяючі в ній місця. Один полонений лежав із розбитою головою. Він мав повні уста болота й крові і ледве чутно белькотів: «Вже другий день до-ходжу до кухні запізно. Ті, що вчора дістали зупу, ті й сьогодні перші попер-ли...» А тим часом задні чвірки напи-рали чимраз дужче. Під їх навалом дов-га черга перегнулася й тріснула. Натовп перед кухнею ріс і вартовий-німець по-грозливо скинув із плечей кріс. Товпа не поступалася. Тоді німець зовсім холодно-кровно вистрілив у її гуцу повний ма-газин набоїв... Люди впали без зойку, а натовп почав утікати. Ті, які втікали перші, не встигали. Дехто падав і за хви-лину на купі лежало вже з півсотні не-мічних людей. Частина з них устала й відійшла, а на самому споді залишилося кільканадцять трупів.

— У суботу вже із самого ранку по-чало випогоджуватися. Косо споглядало на табір червоне сонце. Подув північний вітер. Землю схопив у свої обійми мороз. У неділю рано ми знайшли подвійне чис-ло бездушних тіл, більшість з яких за-мерзла, втопившись в болоті. З обидвома поляками я почав добувати з льоду кож-не тіло. Ми не встигали й нам із допо-могою прийшов знайомий німецький вар-товий. Вилаявши нас спершу за непрак-тичність, він приніс гостру сокиру й за-брався до роботи. З пильністю його раси, німець швидко і вправно обрубав за-стигли над поверхнею болота тулуби й одним махом викидав їх на забезпечений

сноповими драбинами віз. У льоді зали-шалися руки, ноги, голови... На кінець того самого тижня знову настала відлига й із рідкого болота тепер визирали роз-гублені чоботи, чийсь руки, розчавлена біла кість...

Панас Цибуленко знову на хвилину замовк. Худими, змерзлими руками він повільно розтирав чоло. Опісля випро-стував дві свічки в голові сина й усім трьом пообтинав чорні гноти. Погрівши руки над хитким полум'ям свічки, він сів напроти мене й одним духом закінчив:

— У таборі під Замостям я довідався, що мої хлопці пробували однієї ночі ви-дістатися на волю. При цьому пощастило лише Володимиркові, а Сергій згинув на дротах... Попрощавшись з обидвома по-ляками й знайомими українцями в селі, я пішов додому. Там, одначе, вже нікого не застав. Під час облави німці впіймали Радима й повезли до Німеччини на працю. Два тижні після цього в розпуці померла моя дружина, а десь на Зелені Свята 1943-го року прийшов од Радима лист, сповіщаючий, що Радим у Берліні зголосився до Української Дивізії «Га-личина». Місяць пізніше мене повідоми-ли довірочно, що, після втечі з табору під Замостям, Володимирко подався на Во-линь. Там він пізніше вславився в боях проти німців і большевицьких повітря-них десантів, там він в одному з боїв і загинув...

На дворі почало сіріти. Далекі камбер-ляндські масиви підкреслювали втаємни-чену вічність цього світу. Своїми досвіт-німи обрисами й незмінною приявністю на обрії вони символізували незбагнен-ний людський фатум. Без нього не існує життя. Без нього воно не було б повним, не мало б цікавості.

Згасла найменша свічка. Попрощав-шись із Цибуленком, я повернувся до своєї одиночки на першому поверсі. Але заснути не міг. За примкнутими повіка-ми все ще стояла сповнена старечим фаталізмом постать Радимового батька. Своею в той час молодою душею я за-ледве міг збагнути трагедію однієї укра-їнської родини. А це, властиво, був один із мільйонів йому подібних фактів.

У першій світовій війні, — думав я, — загинули мільйони Цибуленків. На них помстилася національна несвідомість обдурених батьків. Під час другої світової війни й після неї національна й політична свідомості стали вироком смерті для сотень тисяч таких, як молоді Цибуленки. Чи могли ми перемогти, — питав я себе, — коли в смертельному змаганні покололися світові потуги й упали імпе-

рії? А коли ні, то чи могли ми в ньому лишатися неутраляними?

Можливо, — повторив я сам до себе, — що ми не є компетентні відповідати на питання, які безпосередньо стосуються до нас самих. Одне є певне: якщо нам навіть і не судилося ще одна шанса, то після нас прийде нове покоління, якому в останньому бою всміхнеться краща фортуна.

З ІСТОРІЇ НАШОЇ ДИВІЗІЇ

МЕМОРАНДУМ-ПРОТОКОЛ

8. травня 1945 р. в Зальцбурзі, Австрія, полк. Костянтин Смовський, уповноважений командувачем Української Нац. Армії, ген. Шандруком, для ведення переговорів з командуванням західних альянтських військ, спільно з п. Юрієм Пундиком, уповноваженим Українського Комітету в Зальцбурзі, передали командуванню американської дивізії, яка 4. травня 1945 р. зайняла Зальцбург, такий матеріал, підписаний полк. Костянтином Смовським:

»Наказом ген. Шандрука, Командувача Української Національної Армії, що входила до складу німецьких збройних сил, мені 22. квітня ц. р. доручено шукати контакту з західними альянтськими частинами з метою розпочати переговори в справі переходу з'єднань Української Національної Армії на бік альянтів.

Основний склад УНА творить 1 Українська піхотна дивізія, що на день 27. квітня ц. р. у складі 15.000 вояків перебувала на відтинку Грац-Брюк над рікою Мур (Австрія). Крім цього до складу УНА входять ще окремі протитанчерна бригада і запасові частини Армії. Як санітарний, так і моральний стан Армії дуже добрий.

УНА була зорганізована з частинно змобілізованих українців, в Галичині, а частинно з добровольців, набраних з нім. примусових таборів праці або з таборів військовополонених.

Не зважаючи на факт існування Української Національної Армії в складі німецьких збройних сил, вона не була організована під аспектом допомоги Німеччині у війні. Ті українські політичні чинники, які допомагали організувати Армію або санкціонувати її існування, керувалися такими мотивами:

1. Під оглядом політично-військовим УНАрмія мала бути зав'язком української армії для майбутньої боротьби за визволення України з-під російського комуністичного режиму. Сам факт, що УНАрмія була зформована в моменті, коли поразка Німеччини була для всіх очевидна (кінець 1944 і початок 1945 рр.) свідчить про те, що організатори УНАрмії мали на увазі майбутню війну демократичного світу з Советською Росією.

в неминучість якої, українські політичні чинники вірили, знаючи агресивні плани Росії.

2. Одним з засадничих принципів військово-політичного керівництва УНАрмія була передумова, що Армія не буде вжита до боротьби проти західних альянтів. У таємній інструкції для командування УНА було устійнено, що на випадок, коли б УНА або її частини опинилися на західному протилежному фронті, вони мають зі зброєю перейти до англо-американських сил.

3. До часу створення УНА багато українців, колишніх військово-полонених з советської й польської армій були використовували німцями для поповнення складу їхніх військових частин на західному фронті. З уваги на випадки переходу чисто українських військових одиниць на бік західних альянтів, (напр. перехід чисто українського 3 полку XXX-ої німецької дивізії на бік французьких повстанців), німці вживали тактику розділювання українців між чисто німецькі, що внеможливило тим українським воякам перехід на бік альянтів. Створення УНА дало можливість стягнути велику кількість українських вояків із західного фронту.

4. Велику частину складу УНА творять колишні примусові робітники в німецькій військовій промисловості, або військовополонені. Створення УНА дало змогу врятувати тих людей від голоду й поневірення в таборах примусової праці й відтягнути їх з німецької промисловості.

Від моменту створення УНА, її командування мало готовий план організованого переходу УНА на сторону західних альянтів, як тільки явиться для цього можливість. Саме тому, як тільки британські війська італійського фронту підсунилися в близьке сусідство до району розташування УНА — Фелькермаркт, Клягенфурт, Філлах, — мені й доручено було згадане вгорі завдання. Не маючи змоги зв'язатися з британською армією й довідавшись у міжчасі про зайняття американцями Зальцбурга, я на доручення командування УНА прибув сюди.

Зальцбург, 8. травня 1945 р.

Оригінали підписали: Костянтин Смовський — полковник, Юрій Пундик — перекладач.

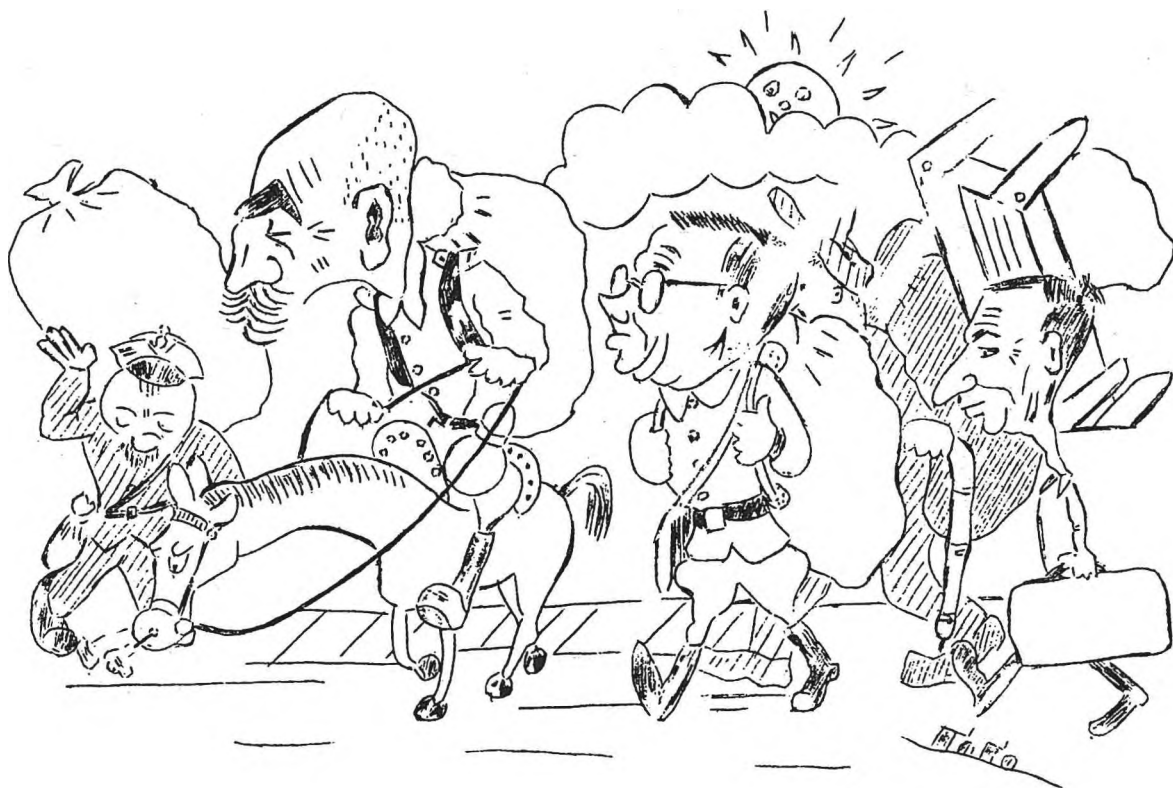
Вилітає
і жалить
коли
і кого хоче

РІК 5.

СІЧЕНЬ-ТРАВЕНЬ, 1963.

Ч. 8 (9)

ПОВОРОТ ГЕН. КРАТА І ЙОГО ВІЙСЬКА З ТРЕТЬОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ

Бо ми є лицарі грізні!

Дивізія УНА!

Які?!

Федь Юшка пише листа

Славайсу!

Чесні Ридакторцю! Що ек що, — али насамперед мушу сі похвалити жи на-решці і я тиж діставем гафідивіт з Га-мерики. Повідаю Вам, так ем сі ним вті-шив, гей дїтько цвочком. Ни штука то дістати гафідевіт від дєдини, ци дєтька, ци когос енчого с фамілії, али я за водов нимаю рахувати жадної фамілії, а то прислала ми цалком чужа жінка, жи на-віть нігди ї ни відівем. Ну, — мишлю си, типерічки ти Фидю пан — гафідевіт в кишени і ніц ни бракуйи, но тільки би ти випустили з легру, а там — вже екос буди... Хоць, що правда — я ни жадний пуриц, льиш простий собі силепко Фидь, али бим виписав таке воглушені до Ні-мечини, жи маю гафідивіт до Гамерики і си глїдаю дівки, би сі з нев вужинити і забрати ї зі собов, — то на зіхер так би сі посипали листи від рузьних кубітів, та ще й з портиграфієма, жи ни мавбим навіть чесу зісти зупу, тай фафлигу, лиш биз цалий день тра би було їх вічиту-вати. Повідають, жи в Німечині наші дів-чета, ек занюхають, жи хтос там майи га-фїдавїт, то так до него лепнут, — гей мухи до меду. Ге-ге-е-е! Рахувати чуйи муха, де струп... Ну, ньи? — Чувем, жи їден кулеґа в нашім легру тиж так зро-бив. Взяв він знайти, і виписав таке во-глушені до талїєнцкої казети, жи нібито він майи гафідивіт і шихкарту, ну та й дулери і вже вась туй-туй поїди до Га-мерики, тіцько глїдайи си екоїс файної сїньорїни, би сі з нев міг вуженити й за-брати зі собов. Ек тото талїєнки дес ві-читали, та ек зачели писати до него ли-сти, — то бідний хлопчиско повідають, з броцаком ци танїстров щодне на пошту ходи і забирайи тоті листи. Щос кілька соток їх вже дістав і то куждин раху-вати з портиграфїйов. Ни їднаби хтіла за него сі відати, тай виїхати до Гамерики, бо що такой Гамерика, — то ни така ка-парна Ниталїя, де тіцько жебами та сли-маками рузьними жиють. Би то було в Туречинї, — то напевні той кулеґа всіх тотих сїньорїнів взявби до себе і биси жив з ними, гей султам екий, ци баша. —

Чувем, жи на тоті всі портиграфії він вже си замовив в Чорній Горі гальбун. Ото буди мати файну памнетку з Нита-лії і ни їдна наша, ек того вздрит, — то буди моцні заздросьна. Я типерічки же-лую, жи ми щос такого ни стрїлило го-лови, а то екбим кольис показав тоті всі портиграфії свої Євці, — тоб сі зі злости на зіхер сказала. О! Бо ви панї ридактїр ни знайти, що то в мени за востра баба! Нех сі сховають навіть тоті жилетки, жи ми фасуйим! Бувало, ек сі распіри так ек сі розлости, — то нех Панбі заховайи. Я, що правда хлоп нирвовий, али чесом с того так сі фест сьмію, жи мало ни пук-ну, а то ведлуг того, жи вона любила вфатити в злосьці за чуприну. А то зна-йти бабиско сі розжине би вфатити хло-па за волосі, а тут голова, гей тоте ко-ліно — лиса, бо я рахувати вже здамна ни маю волосі, ще від того чесу ек ем був слабий на тифус, — ганц всьо ми вилїзло, али за прото від баби цалком бизпечний. Гай, гай!...

На тотім кінчею і сі нисько кланею Ваш

Ф и д ь Ю ш к а

Таборовий словар

АНГЛ. КОМАНДАНТ — 42 дні арешту

ДОПИС — гієрогліфічна знахідка

ЕСПАНИЯ — ворог світу

ЖАХ — почуття голоду

ІТАЛІЙКА — первородний гріх

КУХНЯ — балканська квестія

ЛІРИ — нелегальна література

ПОЛІТИКА — палкою по лобі

ПОЛІЦІЯ — страх на горобці

РАДІОФОНІЯ — хор. Мельникович

РОДІНА — запрошення д-р. Левицького енд Ко.

РИМ — поштовий уряд

РЕПАТРІЯЦІЯ — божевілля ХХ. ст.

РІЧІОНЕ — українська Мекка

ТАБОР — збір клопотів

ТИРАН — пор. Бігус

СИБІР — рай трудящих

СЕНЗАЦІЯ — ідеалістична стаття

ЦУЗАЦ — розмінний гріш

ЧЕРВОНА ПЛАХТА — ред. Городинський.

М Е М О Р А Н Д У М

Ми, нижче підписані, просимо св. о.

Миколая:

сот. ЯСЬКЕВИЧ — послуху, карности, єдності — для табору, для себе — відпочинкову відпустку.

май. ВИННИЦЬКИЙ — перенесення на постійне до Річоне;

хор. ЛИСЯК — добре скроєний фрак і краватку — метелик;

хор. ВЕРБИЦЬКИЙ — якесь відповідне зайняття;

хор. СТЕФАНЮК — античну вагу й табличку множення;

хор. КРУК — більше енергії, хоч би атомової;

хор. ПРИПХАН — можливості, як найскорше покінчити студії;

хор. СМУЛКА — гарні парубочькі вуса;

хор. РУ. ГІ — посади турецького султана, або принайменше арабського шейка;

хор. ВІГУС — спосіб синтетичної перерізки гуми на смачний італійський лікер;

хор. ГУМІНІЛОВИЧ — мішаний хор;

хор. ФЕДЮК — граматики й принайменче віршованої історії України — Олеся;

хор. МАЦІВ — права їзди й браму на затримання;

хор. МАРИНЯК — партитури до пісень:

»У збаночку молочко«,

»Мамцю, гамцю дай мені«,

»Кумцю — любцю«,

»На чайочок прийди ти до мене«;

хор. ОГЛЮК — філії »Юнацького Зриву« в Річоне;

хор. ДОРОЖІВСЬКИЙ — здійснення його матримоніальних ідей;

хор. МЕЛЬНИКОВИЧ — більше молочка;

хор. ЗАЯЦЬ — спростування приповідки:

»Робота не заяць — не втече«;

інж. ПОВІДИНСЬКИЙ — гребінь і диплом (загублений в дорозі).

дир. БОРИСЮК — латинську граматику;

проф. МОНЦІВОВИЧ — вселенну;

д-р ЛЕВИЦЬКИЙ — посаду війта;

мгр. СТЕТКЕВИЧ — докторат;

д-р СЛ. ПИЙ — окуляри.

д-р МІРОШНИЧЕНКО — мішок муки;

д-р КРИВУЛЯК — палицю;

д-р МАРТЮК — повне видання творів Підтірлілі;

суд. ВЕРБЕНЕЦЬ — роллю Петра в »Наталці Полтавці«;

п. ЛИТВИНОВИЧ — збірку стенографічних поезій;

віст. ГОЛОВАЦЬКИЙ — органи;

дес. КІЩУК — такої посади до смерти;

Слідують нечиткі підписи

Що ми?

Перони тоді змінювалися у квітні городи, поїзди в розспівані патефони, дівочі очі у мокрі ринви, з яких каплями, а то й струями скапували сльози.

— »Подай дівчино ручку на працання« ...

— Не забудь, навіть в обіймах другої...

— Борітеся — поборете, вам ми маємо!...

Тоді ми були військо, рідне військо, герої й інша надія...

А потім ми були дійсно військом — з крісами, трупами, каліками, а згодом ми стали домінованими, інтернованими, вкінці полоненими й зрадниками, »фашистами«. Суматоха назв витворила такий хаос, що годі тепер сказати, **ЩО МИ** вдійсності. Не знаємо ми, »знають« східні »демократи« й німецькі скитальці українського походження, не знали самі англійці.

Незнання не могло довго тривати, бо годі давати стільки хліба, кексів і сої когось невідомому, хоча він уміє так гарно співати й різьбити касетки... Вислано

комісію, що рішила за всілякий спосіб розвідати, хто є ці, що вже 2 (два) роки мають терпеливість без слова сидіти за дрютами й спричинити пайкування хліба в Англії...

Приїхали. Привітання, виставка, касетки, досліді:

— Називається...

— Також...

— Народилися...

— Правдоподібно...

— Коли?

— Як уже було можна...

— Де?

— Тоді не знав ще, як це називається.

— Жонатий?

— Часами...

— Звання...

— Полонений...

— При війську був?

— Скоріш, як у полоні...

— Чому?

— Бо не мав нагоди бути спершу в полоні, а потім йти до війська.

— Де був на фронті?

- Значить...
- Всюди там, де большевики...
- Всюди...
- Любите їх так?
- Більш, як вони мене...
- Хочете вертатися до них?
- Я ні, але вони так...
- Маєте зв'язок з жінкою, дітьми?
- З жінкою вже, з дітьми буду.
- Де вони?
- На Словаччині...
- Що бажаєте тепер робити?
- Піти на прохід...

- Куди?
- До Канади, може бути й Аргентина.
- Маєте там якусь родину?
- Хочу мати...

Питання чергувалися із відповідями. Ясно, докладно, мудро. Де, як, коли, чому... Менш чому, чим як... А потім концерт і жінки, концерт кращий, як ліпший. Співи в шаравах, гра ципана, копана й натягана, танки й вражіння...

А згодом знову питання, відповіді. Ясно, докладно, мудро... Комісія довідалася, ЩО МИ, а ми й досі того не знаємо.

МАРИВО ГІЛЬБОТИНИ НАД ПРЕСОЮ

Початок був невинний. Судили вірші, перейшли до «Батьківщини», засудили цілу пресу. Фізик встановив закон, що «Батьківщина» є альфою всього зла, а преса є його омегою. Вона винна за всі наші нещастя. Під суд із нею!

Скликали суд. Правдивий суд — із вотантами, прокурорами, оборонцями, лавою присяглих, підсудними. Розпочався драматичний у своєму перебігу судовий процес.

—оОо—

АКТ ОБВИНУВАННЯ:

- Обвинувачую «Життя в таборі» в тому, що: осмілюється заперечити ідейні пориви старших воїнів із Запасного полка,
- 2) мимо запевнень батьків, слідуючі номери, поставлені ними на ноги, були гірші, як перший,
 - 3) мимо кворної приналежності до українського народу, «Життя в таборі» не вміє політикувати,
 - 4) бавиться в Дон Жуана й піддається впливам дівочої краси,
 - 5) є байстрюком, купленим батьками на ярмарку.
- Обвинувачую «Осу» в тому, що:
- 1) цілковито віддалася «Життю в таборі» й в дні його ім'янин дарувала йому свою квітку.
- Обвинувачую «Нашу Мету» в тому, що:
- 1) поширює серед таборовиків колгоспну (на заході т. зв. «вільну») любов і тим самим ширить в таборі неморальність.
- Обвинувачую «Батьківщину» в тому, що:
- 1) одержані частини гардероби міняє за табак, сама волочить по таборі неохайно вбрана,
 - 2) є джерелом неправдивих паролів,
 - 3) попомо нагоди не хоче вчитися історії й виявляє незнання історичних підстав,

- Ой рятуйте мою руку, пане докторе!
- Це тобі кара за паскарство, драбуго!

* * *

Як повідомляють з Риму, пп. Глинки виїхали з нашого табору з таким запасом захоплення й зворушення, що навіть вид Вічного Міста, яким хоче бути Рим, зміг це вражіння з трудом затерти. Помимо цієї симпатії до нашого табору, п. Посол рішився погасити ціле таборове прожекторне освітлення й розірвати таборові дрти, а цілий табір замінити, як греки Трою, «у стирту гною»... Команда відповіла меморандумом, що таким ділом зробити п. Посол таборові дуже малу кривду...

фрази
давши
і трохи
підкреслюючи

ЮХИМ: А-а-а!... Сервус, Трохим! А де то ви бис той цалий час кіблювали?

ТРОХИМ: Дай Божи, Юхимцю! Та, знайиш крутивемсе ригуральні, гей зимле надівкола сонце, — то зі шпиталю до криміналу, — то з криміналу до шпиталю — і так, ек казав мазур, — в кулко Мацею...

ЮХИМ: Гі-гі!.. Щось так, як магістрат Ститкевич?...

ТРОХИМ: Ая! — А де то сі ти вобир-тайиш?

ЮХИМ: Я фурт фалюю за дроти, на роботу, бо при тім си госьць кедись-никедись щось змахеруйи. — Ну, ньи? ... А як там політика грайи? Ни кумайити?

ТРОХИМ: Політика, Юхимцю, тиж сі ригуральні крути, гей тота дорога з нашого легру до Сан Маріна... То раз — вісьта, то раз — гейта... а ше екси хлоп капку потегни того гарко-голю...

ЮХИМ: Знайти, я си гадав, що як тітовці стягнули гамериканских самульотів, то те їм так на сухо ни вийди і сі можи зачати нова кампа...

ТРОХИМ: І я тиж буvem тої самої мишлі, бо ніби воно цалком вігледувало на екус зачіпку... Вжем, рахувати пириконаний, жи кужда война ригуральні подібні сі зачинайи, бо ведлуг того і тамта сьвітова война сі зачала с того, жи в Сариеві екіс там гунцвоти забили гавстрієцкого арцикнезе — Фирдинанда і зара потім цісар гавстріяцкий видав сербам войну. — Повідають, жи і Гітлер тиж зачев войну с полеками за жоміра...

ЮХИМ: Та, воно ніби йо, али знайти

Трохими, що німаки венци нервові, ніж гамирикани і гангліки і їм вшистко-фук... Ну, ньи?

ТРОХИМ: Ая!

ЮХИМ: Я фурт балакаю, шо гангліки й гамерикани занадто сі всіма патичкуют, бо дайминато-припусьцім, якби такі розмаїті визволителі перед ким гиншим грали такого мармуліка, як тепер в Парижу, на конференції, то-слово гонору, — такби їм засигнував в ферняк, шоби його кров троїста заляла...

ТРОХИМ: Ведлуг того, то ти Юхимцю, вогулі ни мігбис бути дикліматом, бо такі люди, жисі бавет політиков, — мусе бути моцні тирпиливі, бо енакши на тотих рузьних кумфиренци-йох, та посідзеньох вонибсі пострілели, та порізали на смерть...

ЮХИМ: Ви си балакайити, шо хочити, али таке патичкованя з ріжними фраєрами, — ми сі вцалі ни сподобало, бо... пусти пса під стіл, — а він сі пхайи на стіл...

ТРОХИМ: Та воно правда, али шо ми-прості силепки поради́м?... Їдно ми моцні дратуйи, жи тоті «визволителі» віробеют в дома з бідним народом таке, жи аж волосі стає дуба... В той чес, коли нищісливий нарід пухни з голоду й холоду, — в той чес, коли той нарід коротайи свій вік в страшних підземних льохах, та чикайи, коли сухий стріл в потилицю вкоротит його муки... в той самий чес вони сі хвале на всю губу, пирид цалим сьвітом, екі то щісливі всі тоті народи, жи вони їх візволили...

ЮХИМ: Чи ви думайити, шо їм тепер

хтось так mocno віри? — Ше довго ньи! — Цалий сьвіт вже знаи, шо в чубариків правди — ні трошечки, али каждый шпануйи на те, биз пальці, бо ше ни прифалював той час...

ТРОХИМ: Гай, гай!... На той чес ни

їден ниньки чикайи, а тим бардзі ми — вокраїнці, що вже раз хочем сами бути газдами в свої власні хаті і запровадити в ні такий поредек, — екий сі нам сподобайи!...

ЮХИМ: Злотий ваш балак, Трохиме, — подайто нам Господи!...

На натуральних викладах у Ріміні
Проф. Монц.: Пвиателю! Сховайте шахвайку,
бо вас замовдю!

Проф. Мар.: Панове, нехай я маю п'ять!

Найнсьвіша »пароля«: Їдемо до Німеччини.
В зв'язку з тим повідомляють там про великий
сплох, головню в молодожіночих кругах...

Чи не чудасія! Люди йдуть до війська, а мій
господар заховався в кукурудзу, щоб тільки
не йти до І УД!

До наших читачів

В цьому подвійному числі »Сурмач«, яке є присвячене 20-им роковинам постанови І УД УНА, ми на жаль, не змогли помістити всього зібраного й надісланого нам матеріялу, а зокрема з браку місця не могли використати матеріялу про перебування Дивізії в полоні в Ріміні Цей дуже цікавий матеріал із багатьма ілюстраціями, а також і йнші матеріяли будуть поміщені в наступному числі »Сурмача«.

Матеріяли до »Оси« в цьому числі є вибрані з різних чисел рімінської таборової »Оси«, щоб у такий спосіб відзначити й вшанувати творчість наших гумористів, які навіть за високими колючими дротами, в умовах важкого таборового життя вміли веселити українське вояцтво.

Редакція